

KAZAKİSTAN'IN NÜFUS YAPISI VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Kazakhstan's Demographic Structure And Its Demographic Characteristics

Öğr. Gör. Emin ATASOY*

ÖZET

Slav dünyası ile Türk dünyasını kendi potasında birleştiren Kazakistan, Türkiye'den yaklaşık 4 kat daha geniş yüzölçümüne sahip, dünya'nın en büyük Türk devletidir. Aynı zamanda 18 milyonluk nüfusu ve 2.717.300 km² lik alanı ile dünya'nın en seyrek nüfuslu ülkelerinden biridir. Rusça ve Türkçe kaynaklar incelenerek hazırlanmış olan bu çalışma Kazakistan'ın nüfus yapısı ve demografik özelliklerini ele almaktadır. Kentleşmeden göçlere; etnik dağılımından, eğitim durumuna kadar; nüfus yoğunluğundan, bebek ölüm oranlarına; nüfus artış hızından, Kazak nüfusunun dünyadaki dağılışına kadar farklı nüfus konularını karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmadır.

ABSTRACT

Kazakhstan, which puts together the Slav people and the Turkish people in its melting pot, is the largest Turkish state in the world. It has an area four times bigger than Turkey's. Kazakhstan has a population of 18 millions and an area 2,717,300 square meters; for this reason, it is one of the countries being the least crowded in the world. The aim of this study, prepared by means of the Russian and Turkish sources, is to investigate the demographic structure and characteristics of Kazakhstan. This is a study which investigates comparatively the different characteristics: from the urbanisation to the migration; from the ethical dispersion to the educational situation; from the population density to the ratio of baby death; from the speed of increase in population to the dispersion of the Kazakh population in the world.

Giriş

1985 yılının Mart ayında SSCB Devlet Başkanlığına getirilen M. Gorbacov'un başlatmış olduğu Yeniden Yapılanma ve Açıklık adı altındaki reform çalışmaları sonucunda Sovyetler Birliği'nin yıkılıp dağılması, bir yandan küresel ölçekte jeopolitik dengelerin alt üst olmasını, diğer yandan da yeni bir siyasi harita çizilmesini zorunlu kılmış ve dünya siyaset sahnesine yeni 15 devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

* Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi A.B.D., Öğretim Görevlisi. Bursa.

Aralık 1991 yılında SSCB resmen tarihe gömülmüştür. Böylece, Minsk antlaşması ve Alma-Ata belgesinin imzalanması ile eski SSCB üyesi 11 ülke bir araya gelerek Bağımsız Devletler Topluluğu (B.D.T.) adı altında yeni bir siyasal birlik oluşturmuşlar. Dünya'nın yüzölçümü bakımından en büyük ülke topluluğu olan B.D.T.'nin beş cumhuriyeti Türk kökenlidir. Bunlar: Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'dır.

Kazakistan cumhuriyeti 25.10.1990 tarihinde egemenliğini, 16.12.1991 tarihinde de tam bağımsızlığını ilan etmiştir. Yüzölçümü bakımından bu gün dünyanın en büyük bağımsız Türk devleti olan Kazakistan 2.7 milyon km²'lik alanı ile Rusya'dan sonra B.D.T.'nin en büyük cumhuriyetidir. Aynı zamanda yaklaşık 18 milyonluk nüfusu ile Rusya, Ukrayna ve Özbekistan'dan sonra B.D.T.'nin en kalabalık nüfuslu ülkesidir.

46°-87° doğu boylamları ve 41°-55° kuzey enlemleri arasında yer alan Kazakistan'ın kuzey-güney istikametinde genişliği 1 700 km'yi ve doğu-batı istikametindeki uzunluğu 2 500 km'yi aşmaktadır. 12 000 km'lik kara sınırına ve 3 000 km'lik deniz kıyısına sahip olan Kazakistan, kuzeyde ve kuzeybatıda Rusya, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneydoğuda Kırgızistan, güneyde Özbekistan ve Aral gölü, güneybatıda Türkmenistan ve batıda dünyanın en büyük kapalı havzası olan Hazar denizi ile çevrilidir.

Açık deniz ve okyanuslara kıyısı olmayan bu sert karasal ülkenin büyük bölümü çöl, yarı çöl ve steplerle kaplıdır. Ülkede 7 000'i aşkın akarsu ve 48 000'i aşkın göl olmasına rağmen endoreik ve kurak sahalar geniş yer kaplamaktadır. Örneğin, ülke topraklarının % 90'dan fazlası 400 mm.'nin altında yıllık yağış alır. Bundan dolayı sulama sorunu, yağış yetmezliği ve kurak verimsiz topraklar ülkede nüfuslanmayı ve tarım faaliyetlerini engellemektedir.

Kazakistan'ın coğrafi ve jeopolitik önemini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- İrtiş ve İşim nehirleri ile Kuzey Buz denizine açılan Kazakistan, Hazar denizine olan kıyısı ve Rusya'daki Volgo-Don kanalı sayesinde, Karadeniz, Akdeniz ve diğer deniz ülkeleri ile deniz yolu ulaşımını ve ticaretini geliştirebilmektedir. Yarı Türk, yarı Slav etnik özelliğe sahip olan bu devlet, hem Güney Ural ve Batı Sibirya gibi sanayi-maden bölgelerine yakındır, hem de Türksib, Transaral ve Transsibirya gibi önemli demiryolu hatlarının kesiştiği bir coğrafyada yer alır.
- Türkiye'den yaklaşık dört kat daha büyük yüzölçümüne sahip olan Kazakistan, Rusya ile Çin; Urullarla Hazar havzası; Sibirya ile Orta Asya cumhuriyetleri arasında etnik, kültürel, ekonomik ve siyasî ilişkiler bakımından köprü konumundadır.
- Baykonur uzay merkezine ev sahipliği yapan bu ülke, nükleer silahı olan dünyanın tek Türk devletidir.
- Slav dünyası ile Türk dünyasını kendi potasında birleştiren Kazakistan,

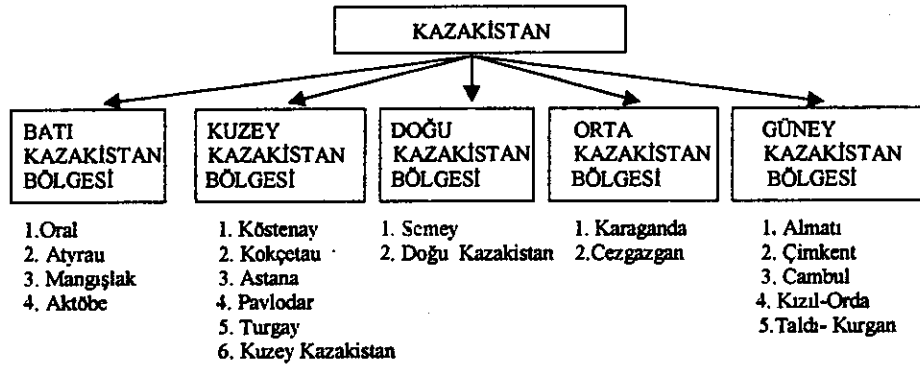
84'ten fazla ulusal azınlığıyla çok dilli, çok dinli, çok kültürlü; sosyal, toplumsal ve kültür mozaiği çok zengin; etnik bileşim açısından heterojen bir devlettir.

SSCB'nin bir nevi enerji, maden ve tarımsal ürün deposu konumundaki Kazakistan, uzun yıllar boyunca bu birlik tarafından sömürülmüş, yeraltı ve yerüstü kaynakları da Sovyet çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır. Dünya'da krom çıkarımında dördüncü sırada olan Kazakistan, tungsten, bor ve taş kömürü üretiminde de sekizinci sırada yer almaktadır. Bakır ve demir cevheri çıkarımında ise dünyada on ikinci sırada yer almaktadır. Kazakistan ayrıca çok zengin linyit, petrol, doğal gaz, molibden, altın ve fosfat yataklarına sahiptir. Bu nedenle zengin madenleri ve yüksek enerji potansiyeli ile Kazakistan hem B.D.T., hem de Türk cumhuriyetleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Kazakistan'da nüfusun coğrafi dağılışı ve nüfus yoğunluğu özellikleri

Kazakistan idari yönden 19 eyalete (oblasta) bölünmüştür. Bu 19 eyalet farklı coğrafi özellikler gösteren 5 coğrafi bölgede toplanmıştır. Tablo 1 ve şekil 1'de bu coğrafi bölgelerin toplam nüfusları ve yüzölçümlerinin yanı sıra, bölgelerin kapsadığı eyaletler'de gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi yüzölçümü bakımından en büyük bölge Batı Kazakistan, en küçük bölge ise Doğu Kazakistan'dır. Ayrıca en fazla nüfusa sahip bölge Güney Kazakistan, en az nüfusa sahip bölge ise Orta Kazakistan'dır. Bugün ülkenin toplam nüfusu 18 milyon civarındadır, ülkenin ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu ise yaklaşık 6 kişi kilometre karedir. Ülkede sadece dört eyalette (Çimkent, Almatı, Karaganda ve Kuzey-Kazakistan) kilometre kareye düşen insan sayısı 10'dan fazladır. Dünyanın diğer ülkeleri ile bir karşılaştırma yaptığımızda Kazakistan dünyanın en seyrek nüfuslu 15'inci ülkesidir. Hatta Cezayir, Umman, Suudi Arabistan ve Mali gibi topraklarının büyük bir bölümü çöller tarafından işgal edilmiş ülkeler bile Kazakistan'dan daha yoğun nüfusludurlar. Orta Asya Türk cumhuriyetleri içinde Kazakistan en seyrek nüfuslu ülkedir. Ayrıca yöre ve bölgeler arasında nüfus dağılışı bakımından büyük eşitsizlikler ve dengesizlikler görülmektedir. Kazakistan'da nüfus dağılışını etkileyen faktörleri, fiziki ve sosyo-ekonomik olarak iki büyük grupta toplayabiliriz. Yer şekilleri, yükseklik, kuraklık, toprak verimliliği, su kaynakları ve yağış miktarı fiziki faktörlerin en önemlilerine örnektir. Nüfus dağılışını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlere örnek olarak sanayi ve tarım faaliyetleri ile madencilik ve ulaşım faaliyetlerini gösterebiliriz. Fakat Kazakistan'ın, dünyanın en seyrek nüfuslu ülkelerinden biri olmasını, ülkedeki olumsuz fiziki koşullar tayin etmiştir diyebiliriz.

Kazakistan'da kilometre kareye 1'den az insanın düştüğü ıssız yöreler geniş alan kaplamaktadır. Bu yörelerin nerede ise tamamını çöller, yarı çöller, yarı kurak stepler ve yüksek dağlar oluşturmaktadır. "Boş sahalara" olarak tanımlayabileceğimiz bu seyrek nüfuslu bölgelerin başında Betpak Dala (Severnaya Golodnaya Step-Kuzey Açlık Bozkır) gelmektedir. Sarı Su ve Çu akarsuları ile Balkaş

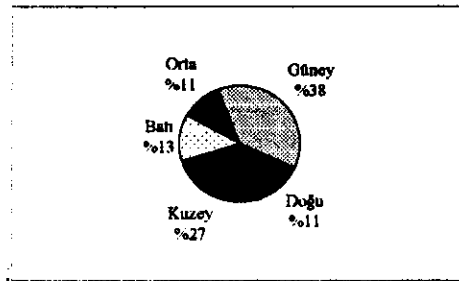
Şekil 1: Kazakistan'ın coğrafi bölgeleri ve bu bölgelerin kapsadığı eyaletler.

Figure 1: Geographical regions of Kazakhstan and the states that these regions cover.

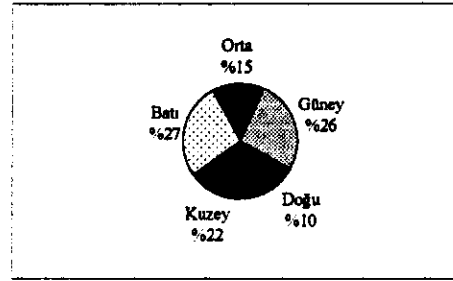
Tablo 1: Kazakistan'ı oluşturan coğrafi bölgelerin nüfus ve yüzölçümleri

Table 1: Square measures and populations of the regions forming Kazakhstan

	Batı	Kuzey	Doğu	Orta	Güney
	Kazakistan	Kazakistan	Kazakistan	Kazakistan	Kazakistan
	Bölgesi	Bölgesi	Bölgesi	Bölgesi	Bölgesi
Bölgelerin Toplam Nüfusu (1987)	2.070.000	4.416.000	1.756.000	1.845.000	6.157.000
Bölge Nüfusunun Ülke Nüfusundaki Oranı (%)	12,7	27,2	10,8	11,4	37,9
Bölgelerin Toplam Yüzölçümü (km²)	728.500	600.900	276.900	398.800	712.200
Bölgelerin Ülke Yüzölçümüne Oranı (%)	26,8	22,1	10,2	14,7	26,2

Şekil 2: Kazakistan'da bölge nüfuslarının toplam ülke nüfusundaki oranları
Figure 2: Proportion of the regional populations to total population of Kazakhstan

Şekil 3: Kazakistan'da bölge yüzölçümlerinin toplam ülke yüzölçümündeki oranları
Figure 3: Proportion of the regional square measures to the total square measures of Kazakhstan

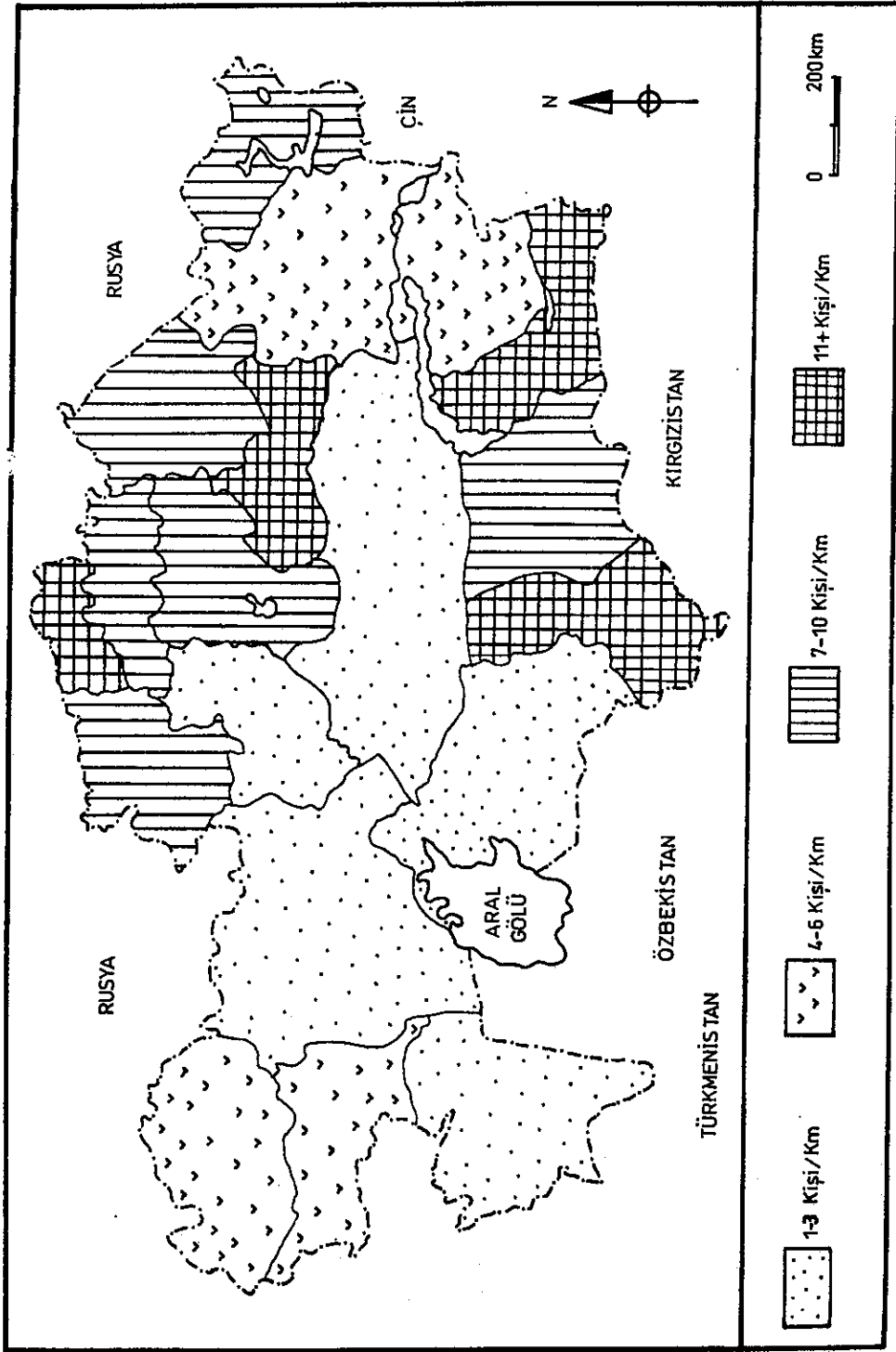
gölü arasında yaklaşık 75 000 kilometre karelik bir alana yayılmış olan bu çöl bölgesinin madencilik ve göçebe hayvancılığının dışında başka hiçbir ekonomik değeri ve potansiyeli yoktur. Hollanda ve Belçika'nın toplam yüzölçümlerinden daha büyük bir alanı kaplayan bu çölde yıllık yağış miktarlarının 200 mm 'nin altına düşmesi, ayrıca yıllık buharlaşmanın 800 ile 1200 mm arasında olması kuraklık ve su yetmezliğine sebep olmuştur. Bütün bu faktörler Açlık Bozkırında sürekli akarsu ve göllerin olmamasını belirlemiş ve tarımsal faaliyetleri olanaksızlaştırmıştır. Bu nedenle kuraklık ve sert karasal iklim, verimsiz solonçak ve çöl toprakları, yüksek amplitüd değerleri ve devamlı su kaynaklarının olmaması gibi olumsuz fiziki faktörler, Betpak Dala , Muyunkum, Dağkum ve Taykum gibi çöl bölgelerinde ekonomik ve ziraat faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyerek seyrek nüfuslanmayı zorunlu kılmıştır. Sırderya'nın batısında yer alan Kızılkum; Balkaş gölünün güneyinde yer alan Sariesik Atirau çölü; verimsiz ve kurak Mangışlak yarım adası ile Ural ve Volga nehirleri arasındaki çöl bölgelerinde de nüfus yoğunluğu pek farklı olmadığı için, bu bölgeler Kazakistan'ın ıssız ve boş sahalarıdır. Akarsu vadileri, vahalar, demir yolları ve maden çıkarım sahaları bu çöl bölgelerinde nüfus yoğunluğunun artış gösterdiği yerlerdir. Her ne kadar Aktöbe yöresinde nikel; Cezgazgan yöresinde bakır; Karaganda ve çevresinde taş kömürü; Emba havzası ile Mangışlak yarımadasında zengin petrol ve doğal gaz yatakları keşfedilmiş ve işletilmeye başlamış olsa da, bu zengin enerji kaynakları ve yoğun madencilik faaliyetleri de önümüzdeki yıllarda bu bölgelerin seyrek nüfuslu kalmasını önleyemez.

Kazakistan'ın yüksek ve engebeli dağlık bölgeleri de çok seyrek nüfusludur. Tanrı, Altay, Tarbagatay, Karatau ve Aladağlarının 1 500 m üzerindeki yüksek ve eğimli bölgelerinde kilometre kareye birden az insan düşmektedir. Çöl bölgelerinin tam tersi bu bölgelerde yıllık yağış miktarları 600 ile 1 500 mm arasında değişmektedir. Ayrıca serin ve nemli iklime bağlı olarak ormancılık, hayvancılık ve kış turizmi gelişmektedir. Fakat tüm bu olumlu faktörlere rağmen, yüksek bölgelerde sıcaklığın azalmasına bağlı olarak kalıcı kar ve buzulların ortaya çıkması; toprak tabakasının incilmesi ve fakirleşmesi; ziraat faaliyetlerini ve nüfuslanmayı frenleyerek yüksek dağlık bölgelerin çöllerden daha yüksek coğrafi ve ekonomik potansiyele sahip olmalarına rağmen, ıssız ve seyrek nüfuslu kalmalarını engelleyememiştir. Bu dağlık bölgelerinin yüksek kesimleri seyrek nüfuslanmış iken, aynı dağların nemli etekleri, akarsu vadi ve ovaları ile yağışlı yamaçlarında nüfus yoğunluğunun arttığını görmekteyiz. Örneğin Tanrı dağlarının Kuzey eteklerinde yer alan Almatı ve Çimkent şehirsal aglomerasyonlarında kilometre kareye düşen insan sayısı 80 hatta 100'ü aşmaktadır ve böylece bu kentsel aglomerasyonlar ülkenin en yoğun nüfuslu yörelerini oluşturmaktadırlar. Kuzey Kazakistan'da yıllık yağış miktarlarının 400 mm'yi aştığı ve Tobol, İrtiş, İşim gibi akarsular tarafından sulanan alüvyal ve çernozem toprakları üzerinde entansif ve yoğun tarım faaliyetlerine bağlı olarak, nüfus yoğunluğunda da bir artış gözlenmektedir. Aktöbe, Hromtau, Tobol, Köstenay ve Petropavlovsk şehirlerini kapsayan bu bölgede nüfus yoğunluğu kilometre kareye 20-25'e kadar yükselmektedir. Bu yerleşim bölgesinde kasaba ve kentlerinin neredeyse tama-

mının akarsu ve demiryolları boyunca kümelenildiğini görmekteyiz. Fakat bu kuşağın hemen güneyinde yarı kurak İrgiz-Turgay havzasında, Mogocar tepelikleri sahasında, Turgay platosunda, Tengiz gölünün oluşturduğu kapalı havza ile İrtiş'in batısındaki yarı kurak step sahalarında zorlayıcı fiziki koşullar sonucunda nüfus yoğunluğu azalarak kilometre kareye 1 ile 10 arasında değişmektedir.

Demir yollarının eski Sovyet ekonomisinde ve savunmasında büyük bir öneme sahip olduğu dikkate alınırca, Kazakistan'ın yoğun nüfuslu yöreleri ile demiryolları arasındaki paralellik doğal karşılanması gerekir. Aktöbe, Turgay, Köstenay ve Kokshetau eyaletlerinde yer alan toplam kentlerin sayısı 26'dır ve en küçük ziraat kasabasından en büyük eyalet merkezine kadar tüm 26 kent demiryolları ile bağlantılı olması yerleşme ile ulaşım; kentleşme ile demiryolları arasındaki bağılılığı ve paralellığı en iyi şekilde kanıtlamaktadır. Ülkedeki kentlerin dağılışı ile akarsu vadi ve ovaları arasında da büyük bir paralellik gözlenmektedir. Örneğin Çimkent ile Aral gölü arasında kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bir kuşak içinde 10'dan fazla kent merkezinin yer aldığını görmekteyiz. Bu kentlerin tamamının Sırderya (Seyhun) vadisinde yer alması, Kızılkum ile Betpak Dala çölleri arasına sıkışmış bu vadideki verimli alüvyal tarım alanlarının, kurak çöllerden "kaçan" insanların tek yerleşim ve hayat kaynağı olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Kazakistan'ın en büyük kentleri arasında yer alan Pavlodar, Semey ve Öskemen gibi yerleşmelerinin İrtiş vadisinde; Oral ve Atyrau kentlerinin Ural vadisinde; Çimkent ile Kızıl Orda'nın Sırderya (Seyhun) havzasında; Köstenay ile Rudniy kentlerinin Tobol vadisinde yer almaları çöllerin geniş yer kapladığı bu kurak ülkede akarsu ovalarının nüfuslanma ve kentleşme açısından ne kadar büyük önem taşıdıklarına bir kanıttır.

Kazakistan'da kırsal nüfusun yoğunlaştığı yörelerde sulamalı entanzif tarım ve modern hayvancılık faaliyetleri de yoğunlaşmaktadır. Yoğun kırsal yerleşmeler ile verimli alüvyal, çernozyem ve kestane renkli topraklar ile akarsu vadi ve ovaları arasındaki paralellik, kırsal yerleşmelerin coğrafi dağılışında fiziki faktörlerin ön planda olduğunu göstermektedir. Oysa ülkedeki yoğun kentleşme alanları ile demiryolları, maden ve sanayi bölgeleri arasındaki paralellik, kentsel yerleşmelerin coğrafi dağılışında sosyo-ekonomik faktörlerin yönlendirici olduğunu göstermektedir. Merkezi Kazak sırtlarının orta kesiminde yer alan Karaganda kenti ve yakın çevresi buna en iyi örnektir. Çünkü bu kentsel aglomerasyon kara ve demir yolu ulaşımı bakımından avantajlı bir konuma sahiptir. Aynı zamanda "Karaganda – Temir- Tav mekansal üretim kompleksinde" zengin taş kömürü yataklarının değerlendirilmesi ile demir-döküm, makine, kimya ve metalürji sanayinin gelişmesine bağlı olarak (olumsuz fiziki koşullara rağmen) Karaganda yöresinde hızlı bir kalkınma ve beşeri-iktisadi gelişme gözlenmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda bu sanayi ve madencilik yöresi çok fazla göç alarak büyük bir nüfus çekim merkezine dönüşmüş ve hızla kentleşmeye başlamıştır. Bugün Karaganda eyaletinde toplam nüfusun yaklaşık % 90'ını kentlerde yaşamaktadır. Madencilik ve ağır sanayiye bağlı olarak sadece Şahtinsk-Karaganda-Temir-Tav kentsel aglomerasyonunda sekiz kent yer almaktadır.

Şekil 4: Kazakistan'da eyaletlere göre aritmetik nüfus yoğunluğu (1995)
 Figure 4: Arithmetical population intensity per states in Kazakhstan (1995)

Kazakistan'ın en yoğun nüfuslu yörelerinden birisi ülkenin güneyinde yer alan Çimkent aglomerasyonudur. Çimkent, Lenger, Sayram ve Belie Vodi kentlerini kapsayan bu yerleşim aglomerasyonunda kilometre kareye 100'den fazla insan düşmektedir. Verimli topraklara ve sulamalı tarıma bağlı olarak kır yerleşmelerinde de bir yoğunlaşma gözlenmektedir. Ayrıca "Çimkent-Kentau Sanayi Kompleksi" kurşun, fosfat, çimento üretimi ile önem kazanmış, metalürji, ilaç, kimya ve makine sanayinin gelişmesine bağlı olarak hızla endüstrileşen bir üretim kompleksidir. Bugün Çimkent yaklaşık 400 000 nüfusu ile Almatı ve Karaganda'dan sonra Kazakistan'ın üçüncü büyük kentidir.

Kazakistan'ın bazı yöre ve bölgelerinde son derece olumsuz fiziki koşullara rağmen madencilik, ulaşım ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesi sonucu nüfuslanma ve kentleşme kaçınılmaz olmuştur. Örneğin, yerleşmeye elverişsiz verimsiz toprakların ve yarı kurak sahaların egemen olduğu Mangışlak yöresinde zengin petrol ve doğal gaz yataklarına bağlı olarak petro-kimya ve metalürji sanayileri gelişmiştir ve Sovyet döneminde "Mangışlak Üretim-İktisadi Kompleksi" kurulmuştur. Mangışlak yöresinde yer alan Şevçenko, Novi Uzen ve Jetibay, kurak step ve yarı çöllerin ortasında kurulmuş hızla gelişen ve büyüyen modern sanayi ve maden merkezlerine örnek olarak gösterilebilir.

Kazakistan nüfusunun etnik yapısı ve Kazak nüfusunun dünyadaki dağılışı

Kazak demograf Prof. Makaş TATİMOV, 1989 yılında, Sovyetler Birliğinde yaşayan Kazakların toplam nüfusunun 8 138 000 kişiyi bulduğunu ifade etmektedir. Bugün bu rakamın 10 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Tati-mov'un tespitlerine göre; bu nüfusun % 80,3'ü kendi cumhuriyetlerinde % 19,7'si ise diğer Sovyet cumhuriyetlerinde yaşamaktadır. Yani Kazakistan'da yaşayan Kazak Türklerinin toplam nüfusu 6 531 921'dir. Böylece, eski Sovyetlerin en büyük beş milletinden biri olan Kazakların eski Sovyetlerdeki toplam nüfusu 1979'da 6 556 000 den %24,1 artışla 1989'da 8 138 000'e ulaşmıştır. Aynı zamanda Kazakistan'da yaşayan Kazak nüfusu, 1979'da 5 289 000 den % 23,5 artışla, 1989'da 6 532 000 e yükselmiştir. Kısacası, Kazakistan cumhuriyeti sınırları dışında, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde toplam 1 605 921 Kazak yaşamaktadır. Diğer bir ifade ile bu rakam Sovyetler Birliğinde yaşayan genel Kazak nüfusunun % 19,7'sini oluşturmaktadır. Kazakistan dışında diğer Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan Kazak nüfusunun dağılımı şöyledir:

Özbekistan	- 808 090	Gürcistan	- 2 545	Kırgızistan	- 37 318	Litvanya	- 658
Rusya	- 635 083	Moldova	- 1 933	Ukrayna	- 12 120	Ermenistan	- 608
Türkmenistan	- 87 595	Azerbaycan	- 1 638	Tacikistan	- 11 371	Estonya	- 424

Demograf Makaş TATİMOV'a göre Dünya genelindeki, Kazak Türklerinin toplam nüfusu 1990 yılında 10 milyon gibi yuvarlak bir rakam ile ifade edilebilir. 2010 yılında dünyadaki toplam Kazak nüfusunun 12 milyonu aşması beklenmektedir. Sonuç olarak bugün BDT dışında yaklaşık 2,5 milyon Kazak nüfusu

yaşamaktadır. Sadece Çin Halk cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nde 850 000 den fazla Kazak yaşamaktadır. Ayrıca batı Moğolistan, Kuzeydoğu Afganistan , Pakistan ve İran'da küçük Kazak toplulukları yaşamaktadır. Hatta anayurttan göç eden bir kısım Kazak nüfusu bugün Almanya, Kanada ve ABD'de yaşamaktadır, fakat sağlıklı sayısal veriler mevcut değildir.

Tablo 2: Kazakistan nüfusunun etnik yapısı ve oransal dağılımı
Table 2: Ethnic structure and proportional dispersion of Kazakhstan

Milletler ve Azınlıklar	Yıllar			1989'da	1979-1989
	1970	1979	1989	Toplamdaki (%)	Arasındaki Artış (%)
Kazak	4.234,2	5.289,3	6.532,0	39,7	23,5
Rus	5.521,9	5.991,2	6.226,4	37,8	3,9
Alman	858,1	900,2	956,5	5,8	6,3
Ukraynalı	933,5	898,0	896,2	5,4	-0,2
Özbek	216,3	263,3	332,0	2,0	26,1
Tatar	285,7	312,6	328,0	2,0	4,9
Uygur	120,9	147,9	184,5	1,1	24,7
Beyazrus	198,3	181,5	182,6	1,1	0,6
Koreli	81,6	92,0	103,3	0,6	12,3
Azeri	57,7	73,3	90,0	0,5	22,8
Poionyalı	61,6	61,1	59,9	0,4	-2,0
Çeçen	34,5	38,3	49,5	0,3	29,2
Meshet Türkü	16,5	25,8	49,5	0,3	91,9
Yunanlı	51,2	49,9	46,7	0,3	-6,4
Başkurt	21,4	32,5	32,0	0,2	-1,5
Moldavyalı	26,0	30,3	33,1	0,2	9,2
Mordivalı	34,4	31,4	30,0	0,2	-4,5
Dungan	17,3	32,5	30,2	0,2	-7,1
Tacik	16,0	19,3	25,5	0,2	32,1
Kürt	12,3	17,7	25,4	0,2	43,5
Çuvaş	22,9	22,3	22,3	0,1	0
Toplam	12.824,3	14.510,4	16.235,6	98,6	
Kazakistan'ın Genel Nüfusu	13.008,7	14.684,3	16.473,0	100,0	12,2

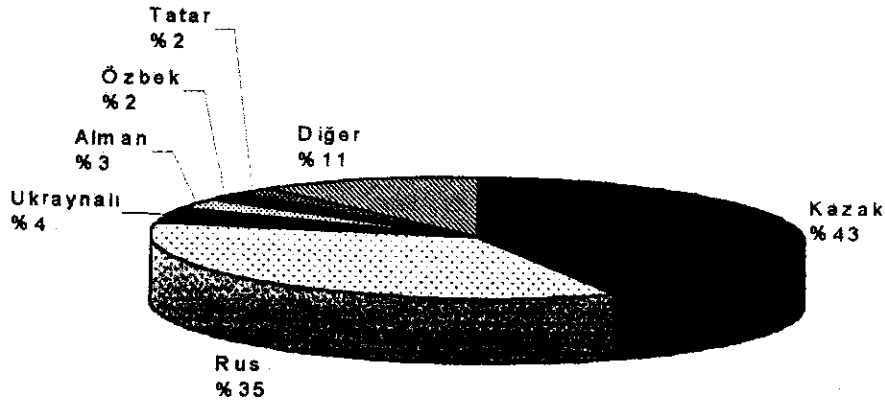
Sovyet istatistiklerine göre Kazakistan'da yaklaşık 84 millet ve etnik grup yaşamaktadır. Bunlardan dokuz tanesinin nüfusu 100 000 'in üzerindedir. Bu dokuz milletin toplam nüfusu 1989 yılında, Kazakistan nüfusunun % 95,5'ini oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2'deki veriler ve bizim değerlendirdiğimiz bilgiler doğrultusunda Kazakistan'ın nüfus bileşimi ve etnik yapısı ile ilgili şu sonuçları ve yorumları yapabiliriz:

1. Kazakistan'ın en büyük dört milleti olan Kazak, Rus, Ukraynalı ve Almanlar 1989 yılında ülke nüfusunun % 88,7'sini oluşturmaktadırlar. Diğer tüm millet ve azınlıklar ülke nüfusunun ancak % 11,3'ünü oluşturmaktadırlar.

2. Kazakistan cumhuriyetine adını veren yerli Kazak halkının ülke nüfusunun %39,7'sini teşkil ettiğini görmekteyiz (Bugün % 42 civarında). Böylece sadece Orta Asya cumhuriyetleri içinde değil, tüm dünya devletleri arasında Kazaklar kendi ülkelerinde azınlık durumunda bulunan nadir milletlerden birisidir.
3. 1989 yılında Özbek, Tatar, Uygur, Kırgız, Türkmen, Azeri ve Başkurt gibi diğer Türk milletlerin toplam nüfusu 1 081 000 olup Kazaklarla birlikte 7 612 000 kişidir. Diğer bir ifade ile Kazakistan'daki Türk milletlerinin toplamı, ülke nüfusunun ancak % 46,4'ünü teşkil etmektedir. (Bugün % 53 civarında)
4. Kazakistan'da Slav kökenli milletlerin toplam nüfusu 7 364 000 kişi olup ülke nüfusunun %44,7'sini teşkil etmektedir. (Bugün %42 civarında) Slav topluluklarından ülke nüfusunun %37,8'ini Ruslar, %5,4'ünü Ukraynalılar, %1,1'ini Beyazruslar (Beloruslar) ve %0,4'ünü Polonyalılar (Lehler) oluşturmaktadırlar. Fakat 1960'lı yıllardan sonra Slav nüfusunda oransal bir azalma gözlenmektedir. Örneğin 1970 yılında Kazakistan nüfusunun % 52'sini Slav kökenliler oluştururken bu oran 1979'da % 48,5'e ve 1989'da % 44,7'ye gerilemiştir. 2010 yılına kadar düşük doğum oranı ve dış göçler sonucunda bu oranın % 35'lere kadar düşmesi beklenmektedir.
5. Kazakistan'da Türk ve Slav milletleri dışında yaşayan diğer azınlıklar (Alman, Tacik, Koreli v.s) ülke nüfusunun ancak % 8,9'unu oluşturmaktadırlar.
6. Kazakistan'da Rus nüfusunun artışı çok süratli olmuştur. 1926 yılında Ruslar ülke nüfusunun ancak %20'sini teşkil ederken, 1959'da, yani 33 yıl içinde % 230 artarak sayıları 1 214 000'den 4 014 000'e yükselmiştir. Böylece 1959 yılında Rusların ülke nüfusu içindeki oranı % 43,1'e yükselmiştir. 1960'lı yıllardan sonra Rus nüfusunda oransal bir gerileme dönemi başlamıştır. Örneğin, 1970 yılında Kazakistan nüfusunun % 42,8'ini Ruslar oluştururken 1989'a bu oranın %37,8'e düştüğü gözlenmektedir. 2010 yılına kadar Rus nüfus oranının %30'a kadar gerilemesi beklenmektedir.
7. Kazakistan nüfusunun etnik dağılımını gösteren Tablo 2'yi dikkatle incelediğimizde Tacik, Azeri, Meshet Türkü, Özbek ve Kazak gibi Müslüman milletlerin on yıllık devrede %22 ile %44 arasında yüksek bir nüfus artış hızı gösterdiklerini, oysa aynı dönemde Slav milletlerinin nüfus artışı % 4'ü aşmadığını, hatta Ukraynalı ve Polonyalı azınlık nüfusunda bir gerileme ve azalma olduğu görülmektedir.
8. Sonuç olarak, bütün bu bilgiler ışığında önümüzdeki yıllarda Kazakistan nüfusunun etnik dağılımında Türk milletlerinin lehine ve Slav milletlerinin aleyhine ciddi değişimlerin ortaya çıkacağı kolayca tahmin edilebilir. Slav topluluklarının düşük doğum oranları ve eski yurtlarına dönme eğiliminin

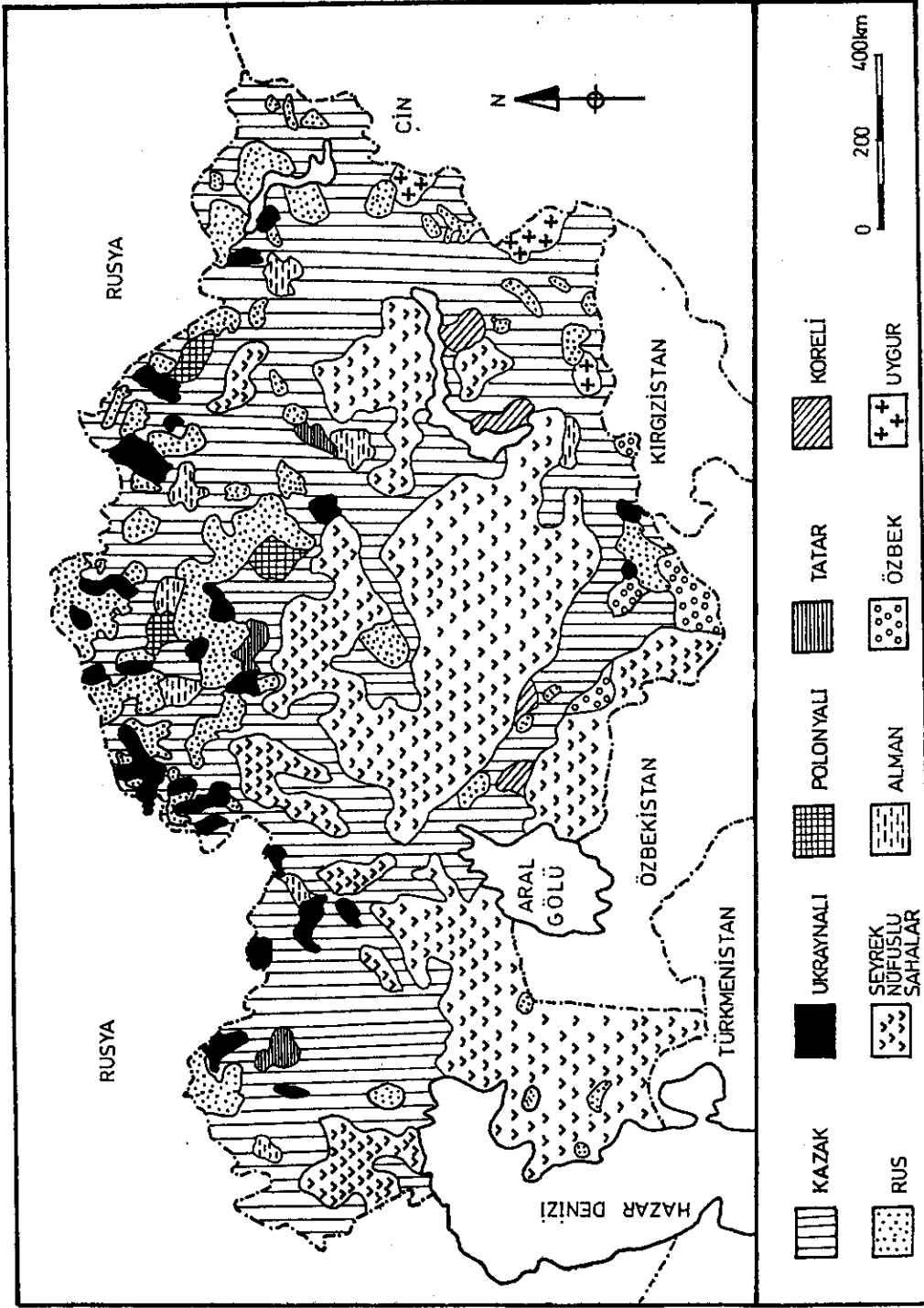
artarak devam ettiği düşünülürse bu milletlerin Kazakistan nüfusu içindeki oranı 2010 yılında %37'nin altına düşeceği tahmin edilebilir. Aynı zamanda Türk ve Müslüman milletlerin yüksek nüfus artışları göz önünde tutulursa 2010 yılında bu milletlerin oransal payının en az %56 olması beklenmektedir.

Şekil 5: Kazakistan nüfusunun etnik yapısı (1995)
Figure5: Ethnic structure of the population of Kazakhstan

Kazakistan'da yaşayan millet ve etnik azınlıkların coğrafi dağılışı

Kazak Türkleri kendi ülkelerinin toplam nüfusunda oransal olarak çoğunluğu sağlayamamış olsalar da, Kuzey Kazakistan hariç, tüm diğer bölgelerde çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Kuzey Kazakistan bölgesinin tek istisna olmasının nedeni, göçlere bağlı olarak Rus, Ukraynalı, Alman ve Polonyalı gibi Avrupa kökenli milletlerin bu bölgede yoğunlaşmasıdır. Ayrıca bu bölge dışında Slav nüfusunun Oral, Aktöbe, Almatı, Doğu -Kazakistan ve Semey eyaletlerinde de önemli bir paya sahip olduğu gözlenmektedir (şekil 6). Slav nüfusunun coğrafi dağılışı ile ülkenin verimli tarım alanları, zengin çernozyem sahaları, önemli sanayi ve maden yöreleri atasında büyük bir paralellik vardır. Kısacası Avrupalı ve Slav göçmenler ekonomik değeri ve potansiyeli yüksek olan arazileri ele geçirmişler ve bu sahalarda yerleşik iskana geçmişler. Özellikle Mart 1955'te çıkarılan " Bakir Toprakları Islahı Kanunu " ile Kazak Türklerinin binlerce hektar arazi si devletleştirerek Slav göçmenlere dağıtılmıştır.Sovyet komünist partisi genel sekreteri Nikita Khuruşçev'in başlattığı Virgin and idle lands (Bakir ve boş toprakları ıslahı) programı, binlerce Rus, Ukraynalı, Beyazrus ailenin kuzey Kazakistan'ın zengin tarım arazilerine yerleştirmesi bu ülkenin hızla slavlaşmasına neden olmuştur. Kazak Türklerini yoksulluğa mahkum eden bu değişimler sonucunda, Slav milletleri yerli halk tarafından "İstenmeyen Adam " konumuna düşmüştür. 1980'li yıllarda ve özellikle Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanması ile

Şekil 6: Kazakistan nüfusunu oluşturan başlıca milletlerin ülke içindeki coğrafi dağılışı (1995)
 Figure 6: Geographical dispersion of the major nations forming the population of Kazakhstan (1995)

Slav ve Avrupalı göçmenlerin anavatanlarına geri dönüşü hızlanmıştır.

Rakamlar çelişkili olmasına rağmen, 1990-2000 yılları arasında minimum 750 000, maksimum 900 000 Kazak olmayan göçmenin (özellikle Rus, Ukraynalı, Alman, Beyazrus), ülkeyi terk ettiği sanılmaktadır. Örneğin Karaganda eyaleti bu yoğun göç sonucunda toplam nüfusunun yaklaşık % 10'unu kaybetmiştir, bu da yoğun endüstriyel bölgede teknisyenlerin ve uzmanların azalması ile sonuçlanmıştır. Dış göç iki tipte gerçekleşen iç göç ile dengelenmeye çalışılmıştır. Kazakistan hükümeti, diğer BDT cumhuriyetlerinden ayrıca, Çin ve Moğolistan'da yaşayan Kazak kökenli vatandaşların ülkelerine geri dönmelerini teşvik etmiştir. Diğer etnik grupların aksine, bu etnik Kazaklara vatandaşlık garantisi verilmiştir. Örneğin, 1991-1994 yılları arasında 60 000'den fazla Kazak Moğolistan'dan, Kazakistan'a göç etmiştir, iş bulmaları ya da yerleşik hayata geçmeleri hükümet yardımıyla kolaylaştırılmıştır. Gelen göçmenlerin çoğu Rus nüfusunun yoğun olduğu kuzey eyaletlere yerleştirilmiştir. Ayrıca Özbekistan ve Kırgızistan gibi komşu Türk cumhuriyetlerinden de Özbek, Tatar, Kırgız gibi göçmenlerin Kazakistan'a gelip yerleşmeleri ile Türk nüfusunun oransal artışı devam etmiştir. Bu göçü kontrol çabasıyla Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev, 1996'da Türk cumhuriyetlerinden gelen yaklaşık 5 000 aileye oturma izni verileceğini bildirmiştir.

Kazakistan'da yer alan bir milyondan fazla Alman nüfusunun % 80'den fazlası Kuzey Kazakistan bölgesinde yaşamaktadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Sovyet sınırları içerisindeki Almanlar, nazilerle işbirliği yaptıkları gerekçesi ile Batı Sibiryaya ve Kazakistan'a sürgün edilerek, zorunlu göç ettirilmişlerdir. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra anavatanlarına dönmeye başlamışlardır. Kazakistan'da yaşamakta olan 350 bin'den fazla Özbek azınlığın neredeyse tamamı Güney Kazakistan'da ve özellikle Çimkent, Jambul ve Kızıl Orda eyaletlerinde yer almaktadır (şekil 6). Kazakistan sınırları içerisinde yaşayan 340 000'den fazla Tatar ve 100 000'den fazla olan Azeri azınlığı belirli bir yörede konsantre olmayıp ülkenin tamamına dağılmış durumundadırlar. Bugün ülkede yaşayan 120 000 Koreli azınlığın büyük bir bölümü Kızıl -Orda, Talı-Kurgan ve Almatı eyaletlerindeki Sırderya, İli ve Kara Tal havzalarında yaşamaktadırlar. Ayrıca Kırgızistan sınırına yakın yörelerde çok az sayıda (yaklaşık 10 000) Kırgız Türkü yaşamaktadır.

Uygur Türkleri nüfus açısından, Anadolu ve Azeri Türklerinden sonra dünyanın en kalabalık nüfus miktarına sahip Türk halkıdır. Uygurların büyük bir bölümü Batı Çin'de yaşamaktadır. Bugün Kazakistan'da yaklaşık 200 000 Uygur yaşamaktadır. Uygurların büyük bölümü ülkenin Semey, Talı-Kurgan ve Almatı eyaletlerinde yaşamaktadır (şekil 6). Ayrıca Kazakistan'a en son büyük dış göç akımı, 1962'de Çin'deki Kazak ve Uygurların bu ülkeye sığınmaları ile gerçekleşmiştir.

Bugün Kazakistan'da yaşayan Çeçen, Ahıska Türkleri, Yunan, Koreli ve Kırım Tatarları gibi millî azınlıklar, sürgün ve zorunlu göçler sonucunda Kazakis-

tan'a yerleştirilmiştir. Ünlü Sovyetolog Aleksander Bennigsen bu konuda şunu belirtmiştir: " Almanya ile savaşın başlaması, Sovyetlerin Müslümanlara olan güvensizliğini daha da arttırdı. 1941 yılında daha Alman orduları binlerce kilometre uzakta iken, Çeçen-İnguş cumhuriyetinde bir halk ayaklanması patlak verdi. Bu ayaklanmayı komünist partisinin eski üyeleri ile tasavvuf tarikatlarının şeyhleri birlikte yönetmişlerdi. Kısa süreli Alman işgali döneminde, Kafkas'larda ve Kırım'da nelerin cereyan ettiğini bilmiyoruz, ancak 1943'te Nazi kuvvetlerinin püskürtülmesinden sonra 1 000 000'u aşkın Müslüman, Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesi ile Sibiryaya ve Kazakistan'a sürülmüşlerdi. Müslümanların tümünün ihanetle suçlanmaları gerçekte gülünçtü. Nitekim Stalin'in ölümünden sonra, Kırım Tatarları ve Meshet Türkleri hariç, diğerlerinin yurtlarına dönerek, yeniden yerleşmelerine izin verilmiştir."

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kazakistan'da milliyetçilik hislerinin artması ve yabancılara karşı daha sert tutum almaları sonucunda, bazı topluluklar Kazakistan'ı terk ederek eski yurtlarına dönmeye başlamışlardır. Kendi ülkelerine dönenler arasında Rus, Leh, Yunan, Ukraynalı, Beyazrus, Yahudi ve Almanların yanı sıra Azeri, Özbek, Tatar ve Tacik gibi Müslüman azınlıklar da yer almaktadır.

Eski Sovyetler Birliği ve bugünkü BDT içinde Kazak nüfusunun değişimi ve demografik özellikleri

Kazak demograf Prof. Makas TATİMOV Sovyetler Birliğinde Ocak 1989'da yapılan son genel nüfus sayımı ile ilgili verdiği bilgileri ve ileri sürdüğü görüşleri Sovyet Devlet İstatistik Komitesinin verilerine dayandırmaktadır. Buna göre 1979 ve 1989 yıllarında yapılan iki sayım aralığındaki on yıllık devrede, Sovyetler Birliğinin toplam nüfusu % 9 oranında artarak 287 milyona ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda SSCB'deki bazı milletlerin 1979- 1989 devresindeki nüfus artışları verilmiştir.

Tablo 3: Eski SSCB'deki bazı milletlerin 1979-1989 devresindeki nüfus artışları
Table 3: Population increase of some nations in former USSR between 1979-1989

Millet	1989 Nüfusu (000)	1979-1989 Nüfus Artışı (%)
Rus	145.100	5,6
Ukraynalı	44.100	4,2
Özbek	16.700	34,0
Beyazrus	10.000	6,0
Kazak	8.140	24,1
Azeri	6.800	24,0
Tacik	4.200	45,5
Türkmen	2.700	34,0
Kırgız	2.500	32,5
Alman	2.000	5,1
Çuvaş	1.800	5,0

Tablo 3'te görülmektedir ki Rus, Ukraynalı ve Beyazrus, gibi Slav milletlerin nüfus artışları düşük (% 6'nın altında), Tacik, Kazak, Özbek ve Azeri gibi Müslüman milletlerin nüfus artışlarının ise yüksektir (%23'ün üzerinde).

Bağımsız Devletler Topluluğu içinde yaşayan 8 140 000 Kazak Türkü, Özbeklerden sonra en büyük nüfus miktarına sahip Türk halkıdır. Ayrıca Kazakların % 24,1'lik yıllık nüfus artışı ile Tacik, Özbek, Türkmen ve Kırgız gibi diğer Müslüman milletlerden daha düşük nüfus artışına sahip oldukları gözlenmiştir (Tablo 3).

1979-1989 yılları arasında, Kazakistan'ın toplam nüfusu % 12'lik bir artış gösterirken, Kazakistan'da yaşayan millet ve azınlıkların nüfus artışlarında çok büyük farklılıklar olduğunu Tablo 4'te görebiliriz. Bu tablodaki verileri incelediğimizde şu sonuçlara varabiliriz: Kazakistan'da yaşayan Kazak, Uygur, Azeri, Özbek ve Tacik gibi Müslüman milletlerin nüfus artışı % 20'nin üzerindeyken, Rus, Alman ve Beyazrus gibi "Avrupa" milletlerinin nüfus artışı (1979-1989 devresinde) % 7'nin altındadır, hatta Ukraynalı ve Polonyalılarda nüfus azalması görülmektedir. Bu nüfus azalmasında temel etken bu milletlerin gösterdiği düşük doğum oranlarıdır.

Tablo 4: Kazakistan'da yaşayan bazı milletlerin 1979-1989 devresindeki nüfus artışları
Table 4: Population increase of some nations in Kazakhstan between 1979-1989

Millet	1989 Nüfusu (000)	1979-1989 Nüfus Artışı (%)
Kazak	6.532	23,5
Rus	6.226	3,9
Alman	956	6,2
Ukraynalı	896	- 0,2
Özbek	332	26,1
Tatar	328	4,9
Uygur	184	24,8
Beyazrus	182	0,6
Koreli	103	12,2
Azeri	90	22,8
Polonyalı	60	- 2,0
Tacik	26	32,2

1989 yılında Kazakistan'daki Türk milletlerinin nüfusu toplam 7 612 000 kişidir. Bu rakam toplam ülke nüfusunun % 46,4'ünü oluşturur. Kazakistan'da Slav milletlerin toplam nüfusu ise 7 336 000 kişidir, bu da ülke nüfusunun % 44,9'unu oluşturur. Yani ülke nüfusunun % 91,3'ünü Türk ve Slav milletleri oluştururken, geriye kalan % 8,7'lik dilimini Koreli, Alman, Tacik, Uygur gibi azınlıklar temsil etmektedir. Kazak demograf Makas TATİMOV'a göre 2000 yılında Türk milletleri ülke nüfusunun % 53'ünü, Slav milletleri ise Kazakistan nüfusunun % 42'sini teşkil edecek. Türk milletlerindeki bu oransal artış yüksek doğum ve düşük ölüm oranına bağlanırken, Kazakistan'da yaşayan Slav nüfus oranındaki azalma, düşük doğum oranları ile Slav milletlerinin eski yurtlarına geri dön-

me göçüne bağlıdır.

Tablo 5'te 1980 ve 1990 yıllarında Rusya ve Türk cumhuriyetlerinin doğum ve ölüm oranları ile doğal nüfus artışları karşılaştırılmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 5: Rusya ve Türk cumhuriyetlerinin doğum ve ölüm oranları ile doğal nüfus artışları

Table 5: Natural population increase, birth and death rates of Russia and Turkic Republics

Ülkeler	Doğum Oranı (‰)		Ölüm Oranı (‰)		Doğal Nüfus Artışı (‰)	
	1980	1990	1980	1990	1980	1990
Özbekistan	33,9	33,7	7,5	6,1	26,4	27,6
Kazakistan	23,9	21,7	8,0	7,7	15,9	14,0
Azerbaycan	25,2	26,4	7,0	6,2	18,2	20,2
Kırgızistan	29,6	29,3	8,4	7,0	21,2	22,3
Türkmenistan	34,3	34,2	8,3	7,0	26,0	27,2
Rusya	15,9	13,4	11,0	11,2	4,9	2,2

Tablo 5'i incelediğimizde Kazakistan 1990 yılında binde 21,7'lik doğum oranı ile Türk cumhuriyetleri içinde en düşük doğum oranına sahip ülkedir. Bunun başlıca sebebi, doğurganlık oranı çok düşük olan Slav milletlerin ülke nüfusunun neredeyse yarısını oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Binde 34,2 ile Türkmenistan en yüksek doğum oranına sahip Türk ülkesidir, oysa Rusya'da bu oran sadece binde 13,4'tür. 1980 yılına göre Azerbaycan hariç tüm ülkelerin 1990 yılında doğum oranlarında bir azalma görülmektedir. Slav nüfusun egemen olduğu Rusya ve Kazakistan'da, doğan çocuk sayısındaki azalma daha hızlı ve daha ciddi boyutlardadır. Aynı şekilde yüksek ölüm oranları bakımından (binde 7,5'in üzerinde) Kazakistan ve Rusya da dikkatimizi çekmektedir. 1980 yılına göre 1990'da tüm Türk cumhuriyetlerinde ölüm oranlarında bir azalma ve düşüş görülmektedir. Ölüm oranlarında en büyük azalma Özbekistan'da görülürken, Türk cumhuriyetleri içinde 1990 yılında en yüksek ölüm oranına sahip ülke Kazakistan'dır (binde 7,7). Yaşlı nüfus oranının fazla olması, nükleer denemelerin etkisi, ayrıca alkol ve uyuşturucu kullanımının, diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran Kazakistan'da daha yaygın olması bu yüksek ölüm oranının belki de başlıca sebebidir. BDT içinde Özbekistan ve Türkmenistan en yüksek doğal nüfus artışına sahip Türk ülkeleridir (binde 27,6 ve binde 27,2). Doğal nüfus artışı binde 14 olan Kazakistan, Rusya ile Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında, coğrafi konum, demografik ve etnik yapı bakımından "Yarı Türk-Yarı Slav" özelliği ile daima Türk ülkelerinden daha düşük, Slav ülkelerinden daha yüksek doğum oranı, nüfus artışı, aile büyüklüğü, bebek ölüm oranı gibi demografik değerlere sahip olmuştur.

Kazakistan'da 1980 yılında binde 23,9 olan doğum oranı, 1990'da binde 21,7'ye ve 1995'te binde 16,7'ye düşmüştür. 1996 yılında ortalama dünya ham doğum oranı binde 23 olduğuna göre, Kazakistan hem Orta Asya Türk cumhuri-

yetlerinin, hem de dünya ortalamasının bir hayli gerisinde, çok düşük bir doğurganlık oranına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Doğurganlıktaki bu ciddi düşüş sürmeğe devam ederken, ölüm oranlarında dalgalanmalı ve tehlikeli bir artış gözlenmektedir. Örneğin 1980 yılında ülkenin ortalama ölüm oranı binde 8 iken, 1990'da binde 7,7'ye azalmış, fakat 1995'te binde 10,2'ye yükselmiştir. Böylece 1980 yılında binde 15,9 olan doğal nüfus artışı, 1990'da binde 14'de ve 1995'te binde 6,5'e azalmıştır. Dünya ortalama doğal nüfus artışı, binde 16 civarında iken, Kazakistan'da binde 6'ya kadar düşmüş olması, doğum oranlarının giderek azalıp, ölüm oranlarının artmasının bir sonucudur. Ülkedeki ölüm vakalarının neredeyse yarısının nedeni kalp rahatsızlıkları ve damar hastalıklarıdır. 1994 yılında 1 000 kişilik nüfustaki başlıca ölüm nedenlerinin 459'u dolaşım sistemi hastalıkları; 134'ü kanser; 126'sı zehirlenme, kaza ve şiddet; 88'i de solunum sistemi hastalıkları sonucunda meydana gelmiştir. Özetle, kötü beslenmeden alkol tüketimine kadar; nükleer denemelerin olumsuz etkisinden uyuşturucu kullanımına kadar; yaşlı Rus nüfusunun fazlalığından ekolojik ve çevresel felaketlere kadar; kanserden damar ve kalp hastalıklarının yaygınlığına kadar bu ülkede ölüm oranlarını artıran geniş yelpazeli bir sebepler zincirinin varlığını kabul etmek zorundayız.

1994 yılında Kazakistan nüfusunun % 49'unu erkekler ve % 51'ini de kadınlar oluşturmaktadır. Aynı yıl doğurgan devredeki kadın başına ortalama doğum sayısı 3,1'dir. Bu doğumların ülke genelinde % 86,6'sının meşru ve % 13,4'ünün gayri meşru olması, ülkenin farklı bir demografik ve aile yapısını gündeme getirmektedir.

1994 yılında 1 000 kişilik nüfustaki ortalama evlilik oranı, binde 7,3 olup, boşanma oranı da binde 2,5 tir. Ayrıca ülkede her 10 000 kişiden en az 140'ı alkolik ve 102'si uyuşturucu bağımlısıdır. Doğumların azalıp, ölüm oranlarının artması; evlenmelerin azalıp, boşanmaların artması; kişi başına protein ve kalori tüketiminin azalıp, alkol ve uyuşturucu kullanımının artması, Kazakistan'da siyasi ve ekonomik çalkantılarının sosyal, sağlık ve toplumsal yapıya nedenli zarar verebileceğine acı bir örnektir. Kısaca sosyo-ekonomik olumsuzlukların, demografik olumsuzlukları nasıl hızlandırdıklarının bir göstergesidir.

Bugün diğer Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin demografik yapısında görülen yüksek doğum oranları ve ölüm oranlarındaki düşüş, sadece yüksek doğal nüfus artışını belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Türk uluslarını dinamik ve genç bir nüfus yapısına sahip kılmıştır. Ayrıca, BDT içindeki Slav cumhuriyetlerinde doğum oranlarında gözlenen hızlı düşüş, BDT'nin etnik yapısında, Müslüman ve Türk nüfusunun lehine bir gelişmeyi göstermektedir. Örneğin 1970'li yıllardan sonra bütün Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Slav ve Rus nüfusunda bir oransal azalma, Müslüman nüfusunda ise bir oransal artış gözlenmektedir (Şekil 7 ve 8).

1970 yılında Kazakistan toplam nüfusunun % 42,8'ini Ruslar, % 57'sini Slavlar teşkil ederken, 1989 yılında Rusların oranı % 37,6'ya, Slavların oranı da %

44,9'a düşmüştür. Aynı zamanda Kazakistan'da 1970'te %38,5 olan Müslüman nüfus, 1989'da % 46,4'e yükselmiştir. Özetle, Orta Asya Türk cumhuriyetleri içinde, Özbekistan en yüksek Müslüman ve en düşük Rus nüfusuna sahip ülke olarak dikkatimizi çekerken; Kazakistan ise en fazla Rus ve en az Müslüman nüfusu barındıran ülke özelliğini göstermektedir (Şekil 7 ve 8).

Tablo 6: Müslüman nüfusun SSCB'deki sayısal ve oransal gelişimi (1926-2000)
Table 6: Numerical and proportional development of Muslim population in USSR (1926-2000)

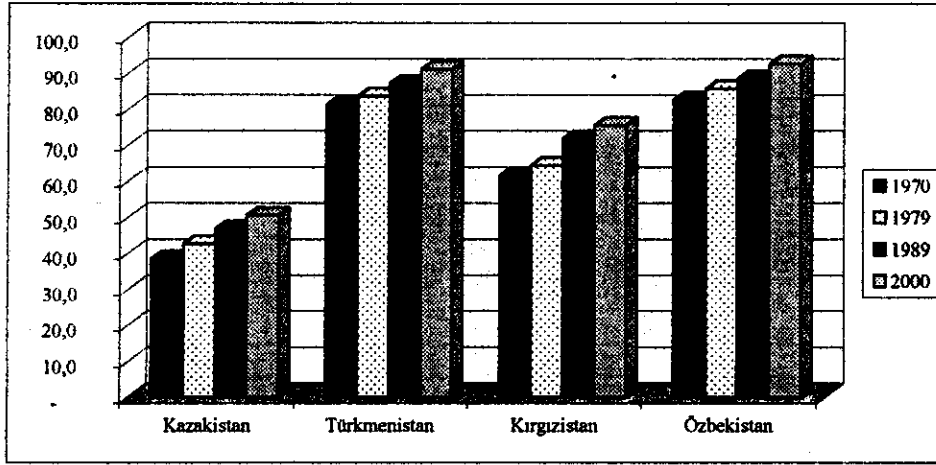
Yıllar	Sovyetler Birliği	Sovyetler Birliği	Sovyet Nüfusu İçerisindeki
	Toplam Nüfusu	Müslüman Nüfusu	Müslüman Nüfusun Oranı (%)
1926	147.005.000	17.292.000	11,7
1959	208.827.000	24.380.000	11,8
1970	241.720.000	35.357.000	14,6
1979	262.442.000	43.000.000	16,5
1989	285.743.000	54.427.000	19,1
2000(Tahmini)	310.000.000	70.000.000	22,2

Tablo 7: Rusya ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde aile büyüklüğü
Table 7: Famili size in Russia and Midde Asia Turkic Republics

Cumhuriyet	Aile	Aile Büyüklüğü						Ortalama Aile Büyüklüğü
	Sayı (000)	2 Kişilik	3 Kişilik	4 Kişilik	5 Kişilik	6 Kişilik	7 Kişilik	
Kazakistan	3.824	868	854	972	520	274	340	4,0
Özbekistan	3.415	409	433	570	509	452	1.042	5,5
Kırgızistan	850	148	148	178	131	94	159	4,7
Türkmenistan	598	71	78	98	84	76	191	5,6
Rusya	40.246	13.759	11.281	10.144	3.354	1.106	592	3,2

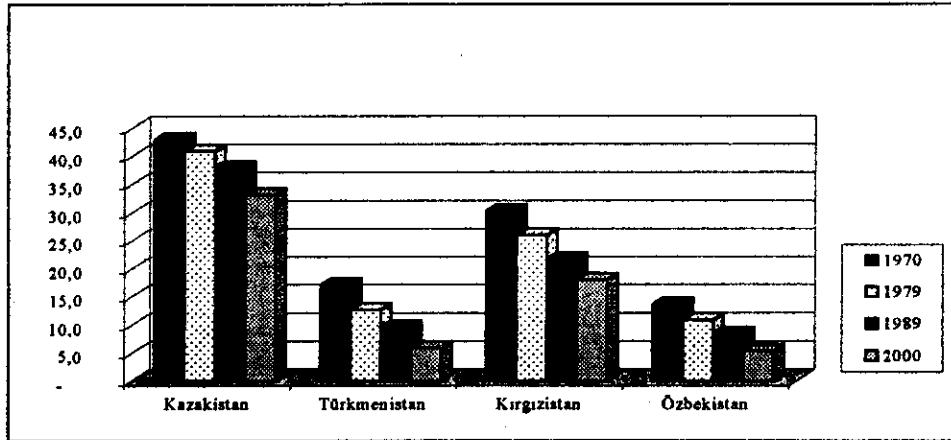
Eski Sovyetler Birliği ve bugünkü BDT içinde Müslüman nüfusun oranı hızla artmaktadır. Örneğin 1926-1989 devresinde toplam Sovyetler Birliği nüfusu % 194,3 artarken, aynı devrede Müslüman nüfusu % 314,8 artmıştır.

Rusya ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin aile yoğunluğunu gösteren tablo 7'e baktığımızda Rusya ve Kazakistan'da aile büyüklüğü değerleri küçük oysa Özbekistan ve Türkmenistan'da aile büyüklüğü değerlerinin yüksek olduğunu görebiliriz. Kazakistan'da ortalama aile büyüklüğü dört kişiden oluşurken, Türkmenistan'da bu rakam 5,6'ya yükselmektedir. Kısacası Kazakistan, aile büyüklüğü açısından da Orta Asya Türk cumhuriyetleri içinde doğum oranları ve nüfus artışında olduğu gibi son sıradadır. Bunun başlıca sebebi, Kazakistan'da yaşayan ve nüfusun yarısını oluşturan Rus, Ukraynalı, Beyazrus, Polonyalı ve Almanların genelde küçük çekirdekli aileler oluşturmalarından kaynaklanmaktadır. Avrupa kökenli bu milletlerde görülen düşük doğum oranı ve küçük aile yapısı, yerli Kazak nüfusunu da etkilemektedir. Ayrıca Kazakistan'daki kentleşme

Şekil 7: 1970-2000 döneminde Kazakistan ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Müslüman nüfusunun oransal değişimi (%)

Figure 7: Proportional change of Muslim population in Kazakhstan and Middle Asia Turkic Republics between 1970-2000

Şekil 8: 1970-2000 döneminde Kazakistan ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Rus nüfusunun oransal değişimi (%)

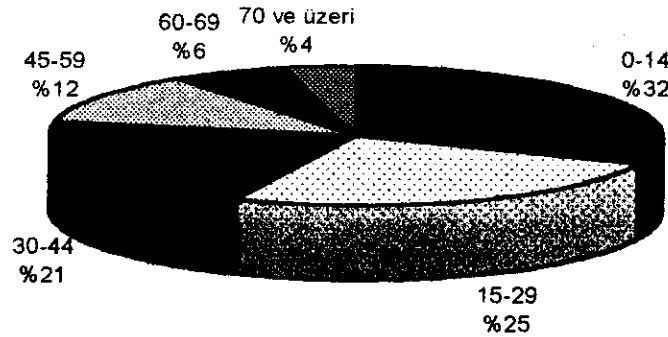
Figure 8: Proportional change of Russian population in Kazakhstan and Middle Asia Turkic Republics between 1970-2000

ve endüstrileşme;etnik slavlaşma; sosyo-kültürel ve eğitim seviyesinin yükselmesi hem doğurganlık oranının azalmasına, hem de küçük ailelerin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Sosyalist dönemde, Sovyet yöneticileri doğum yapan her anneye iki yıllık ücretli dinlenme ve çocuk bakım izni ile üçten fazla çocuklu kalabalık ailelere yüksek ek ödemeler, hatta "SSCB'nin Kahraman Annesi" unvanını vererek her ne kadar halkı yüksek doğum oranına teşvik etmişlerse de ,bu yüksek nüfus artış politikası Slav ve Avrupa kökenli ailelerde istenilen sonuca ulaşamamıştır. Kısacası,eski SSCB sınırları içinde Türk cumhuriyetleri ile Slav ve Baltık cumhuriyetleri arasındaki doğum oranlarındaki büyük farklılaşma giderilememiş. Kolay, kolay da giderilemezdi. Çünkü, 22,4 milyon kilometre karelik kıtasal büyüklükteki eski SSCB'ye dahil olan 15 cumhuriyet içinde, 100'den fazla millet saptanmıştır. Bu uçsuz bucaksız coğrafya içinde, farklı kültürel ve tarihsel geçmişe sahip değişik kökenli milletler, her ne kadar aynı ülkenin sınırları ve aynı siyasal sistemin içinde yaşamaktaysalar da, millet ve etnik gruplar arasındaki gelenek-görenek; yaşam tarzı, dil ve din farklılığı gibi önemli sosyo-kültürel farklılıklar gözlenmekteydi. Doğal olarak bu faktörler ortalama ömür, doğum ve ölüm oranları gibi temel demografik göstergelerin de farklı olmasını belirleyecektir.

1970'li yıllarda L.İ.Brejnev'in başlattığı etkin nüfus politikası, doğum ve çocuk bakımını teşvik etmek için annelere sağlanan sağlık ve sosyal hakların, 1980'den sonra, Müslüman ve Türk milletlerini kapsamadığı görülmektedir. Baltık ve Slav milletlerinin faydalandığı ayrıcalıktan Orta Asya cumhuriyetlerindeki Türklerin yararlanamaması, eski Sovyet rejiminde farklı nüfus, etnik ve sosyo-kültürel yapıya sahip milletler üzerinde farklı demografik politikaların uygulandığını göstermektedir. Örneğin, Haziran 1981 yılında, Gosplan (Devlet Planlama Teşkilatı) sözcüsü A.İ.Smirnov'un "Orta Asya'da doğumu teşvik etmek, sağanak halinde yağmur yağarken, tarla sulamak kadar uygun olmayan bir iş olur..." şeklindeki ifadesi bu gerçeği kanıtlar niteliktedir.

Kazakistan'da ortalama yaşam süresi yıllara göre değişmektedir. Örneğin, 1980 yılında erkeklerin ortalama yaşam süresi, 64,2 yıl ve kadınların 71,8 yıl

Şekil 9: Kazakistan nüfusunun yaş gruplarına göre oransal dağılımı (1995)
 Figure 9: Proportional dispersion of Kazakhstan population according to age groups (1995)

iken 1990 yılında erkeklerin ortalama ömrü 64,0 kadınların ise 73,2 yıl olmuştur. 1990 yılında, Rusya'da ortalama erkek ömrü 63,9 yıl, ortalama kadın ömrü ise 74,4 yıl olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, 1990 yılında eski SSCB'de ortalama erkek ömrü 64,3 yıl ve ortalama kadın ömrü 73,9 yıl olduğuna göre, Kazakistan ile Rusya ve SSCB'nin ortalama kadın ve erkek yaşam süreleri arasında büyük bir farklılık olmadığını görmekteyiz.

Bebek ölüm oranları ile sosyo-ekonomik gelişmişlik arasında büyük bir paralellik vardır. Örneğin, Sovyetlerin en az gelişmiş cumhuriyetleri olan Tacikistan ve Türkmenistan'da bebek ölümleri en yüksek orandadır. Oysa refah seviyesi yüksek sanayileşmiş Baltık cumhuriyetlerinde, bebek ölüm oranları en düşük seviyededir (Tablo 8). Orta Asya cumhuriyetlerinde sağlık hizmetlerinin iyi organize edilmemiş olması, hastane, sağlık altyapı ve sağlık personelinin yetersizliği, dolayısıyla bebek ölüm oranlarının diğer cumhuriyetlere nazaran daha yüksek olmasını belirlemiştir. 1980 yılında eski SSCB'de her 10 000 kişiye, 38 doktor düşmekteyken bu sayı Türkmenistan'da 28,4, Özbekistan'da 28,5 ve Kazakistan'da 31,9 dur. 1970 ile 1990 yılları arasında Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde bebek ölüm oranlarında azalma olacağı yerde devamlı bir artış gözlenmiştir. Örneğin 1970 yılında binde 25,9 olan Kazakistan'ın ortalama bebek ölüm oranı, 1986 yılında binde 29,0'a yükselmiştir (Tablo 8). Zaten son 20-30 yıl içinde Sovyet sistemindeki sosyo-ekonomik çöküntü sağlık sisteminin de çökmesine yol açarak genel ve bebek ölüm oranlarının artmasına yol açmıştır. Sağlık sektörünün devlet bütçesi içindeki payının giderek azalması ölüm oranlarını ve özellikle de bebek ve çocuk ölümlerinin artmasına sebep olmuştur.

Tablo 8: 1970-1986 döneminde eski Sovyet cumhuriyetlerinde bebek ölüm oranları
Table 8: Infant death rates in former Soviet Republics between 1970-1986

Cumhuriyet	Yıllar/Binde			
	1970	1980	1985	1986
Rusya	23,0	22,1	20,7	19,3
Ukrayna	17,2	16,6	15,7	14,8
Beyaz Rusya	18,8	16,3	14,5	13,4
Özbekistan	31,0	47,0	45,3	46,2
Kazakistan	25,9	32,7	30,1	29,0
Kırgızistan	45,4	43,3	41,9	38,2
Tacikistan	45,9	58,1	46,8	46,7
Türkmenistan	46,1	53,6	52,4	58,2
Litvanya	19,4	14,5	14,2	11,6
Letonya	17,9	15,4	13,0	12,6
Ermenistan	25,3	26,2	24,8	23,6

Kazakistan ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki bebek ölüm oranları, Sovyet genel ortalamasından çok daha yüksek rakamlarla ifade edilmektedir. Hatta bazı Türk ve Baltık cumhuriyetleri arasında bebek ölüm oranlarında beş katı fark vardır. Örneğin, 1986 yılında Türkmenistan'da binde 58,2 olan bebek

ölüm oranı, Litvanya'da sadece 11,6'dır. (Tablo 8)

Kazakistan'da nüfusun eğitim ve kültür durumu

Kazakistan'da eğitim ilk ve orta okullar, meslek ve teknik okullar ile üniversitelerde yapılmaktadır. Ülkede 15 yaşın üzerindeki okuma-yazma oranı % 98'dir. Bugün ülkede her 1000 kişiden en az 120'si üniversite mezunudur. 1991 yılında, yaklaşık 8 771 eğitim kurumunda, 3 225 000 ortaokul öğrencisi eğitim görmektedir. Ayrıca 55 üniversitede, 287 400 öğrenci yüksek öğrenim görmektedir. (Tablo 9)

Kazakistan'ın toplam nüfusunun yaklaşık % 23'ü halen bir öğretim kurumunda eğitilmektedir. 1990-1991 eğitim yılında ülke öğrencilerinin % 85,8'i genel eğitim veren kurumlarda; % 6,6'sı meslek ve teknik eğitim veren kurumlarda ve % 7,6'sı yüksek eğitim veren kurumlarda okumaktadır. (Tablo 9)

Tablo 9: 1984-1991 döneminde Kazakistan'ın genel eğitim durumu

Table 9: General education state of Kazakhstan between 1984-1991

Kazakistan'da Genel Eğitim Durumu	1984-1985 Eğitim Kurumları	1984-1985 Öğrenci Sayısı	1990-1991 Eğitim Kurumları	1990-1991 Öğrenci Sayısı	1990-1991 Toplam Öğrenci (%)
Genel Eğitim Veren					
İlk ve Orta Okullar (1-10Sınıf)	8.689	3.347.512	8.771	3.225.030	85,8
Özelliği Olan Orta Okul					
Meslek ve Teknik Okullar	243	278.625	274	247.600	6,6
Teknikumlar					
Yüksek Eğitim Veren					
Kurumlar	55	287.774	55	287.400	7,6
Üniversiteler					
Toplam	8.987	3.913.911	9.100	3.760.030	100

Kazakistan'da 1988-1989 eğitim yılında, orta öğretim kurumlarının 758'de bilgisayar odası bulunmaktadır. Ülkedeki bilgisayar çalışma merkezleri sayısı ise bugün 1900'ü aşmıştır. 1990 yılında Kazakistan 9 701 kütüphane (113 205 000 kitap), 9 350 kulüp, 96 müze, 40 tiyatro (3 903 000 seyircisiyle), 25 konser salonuna (7 696 000 seyircisiyle), sahiptir.

Bilgi, eğitim ve kültürel gelişmelere önem verilen ülkede 1990'da 34 550 kitap yayınlanmıştır. Bunlardan sadece 14 000'i Kazak dilinde yayınlanmıştır. Ülkedeki periyodik dergiler 96 adet olup, yaklaşık 47 000 000 baskı yapmıştır. Kazakistan'da yayınlanmakta olan gazete sayısı 440 olup toplam yıllık tirajı 1 290 000 000 dur. Bu gazetelerden sadece 160'ı Kazak dilinde yayınlanmaktadır. 70'li ve 80'li yıllarda Kazakistan'da yayınlanan kitap dergi ve gazetelerin çoğunun Rus dilinde olması, ayrıca orta okul ve üniversitelerdeki eğitimin Rusça yapılması, Sovyet Merkezîyetçi Eğitim ve Kültür mekanizması ile komünist partisi-

nin "Sovyet İnsanı" yaratma çabalarının bir göstergesidir. Sovyet yöneticileri ve eğitim uzmanları eski SSCB'de yaşayan bütün milletler arasında Rus dilinin birleştirici ve bütünleştirici unsur olmasını hedeflemişlerdir. Sovyet ideologların bekledikleri % 100'lük başarı sağlanamamış olsa da büyük ölçüde milletler arasındaki tekdillilik sağlanmıştır .

Sovyet döneminde Kazakistan'da Rusça eğitime önem verilmiş olup, Ekim 1917 ihtilalinden önce Rusça'yı hemen, hemen hiç bilmeyen Kazakların, 1970'te % 41,6'sı, 1979'a %50,5'i ve 1989'da %64'ü Rusça'yı iyi derecede bildikleri anlaşılmıştır. Diğer Orta Asya Türk cumhuriyetlerine göre en yüksek Rus ve Slav nüfus oranına sahip Kazakistan'da Rusça bilenlerin oranı da en yüksek olması çok doğaldır. Örneğin Rusça bilenlerin oranı Özbeklerde %25'i, Kırgızlarda % 37'yi ve Türkmenlerde %29'u aşmamaktadır.

Kazakistan'da 7-17 yaş arasındaki eğitim zorunlu ve parasızdır. Fakat serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte bazı özel liseler ile paralı üniversitelerin ortaya çıkması doğal karşılanması gerekir.

Kazakistan'da kentleşme ve kentlerin coğrafi dağılışı

1989 yılında yaklaşık 17 milyon nüfusa sahip olan Kazakistan'da nüfusun %58'i kentlerde %42'si kırsalda yaşamaktadır. 2000 yılında ülkedeki kentsel-kırsal nüfus oranı %60-%40 civarındadır. Özbekistan'da ve Kırgızistan'da kentsel nüfusun oranı%40, Türkmenistan'da ise %45 olduğuna göre Orta Asya Türk cumhuriyetleri içinde kentsel nüfus oranı en yüksek ülke Kazakistan'ın olduğunu görmekteyiz. Fakat ülke içinde eyalet ve bölgelere göre kentleşme bakımından büyük farklılıklar vardır. Kazakistan'da yer alan toplam 19 eyaletten 10'u kentsel nüfus oranı bakımından ülke ortalamasının (%58) altında bir orana sahiptir, hatta Turgay ve Kokçetau eyaletlerinde %67 ve %64 oranı ile kırsal nüfusun ezici üstünlüğü görülmektedir. Mangışlak %90; Karaganda %86 ve Cezgazgan %81 oranı ile ülkenin en fazla kentsel nüfus oranına sahip eyaletleridir. Hatta bu eyaletlerin kentleşme düzeyi İtalya, Fransa ve Norveç gibi sanayileşmiş Avrupa ülkelerinden bile daha yüksektir. Fakat çöl koşullarındaki "mecburi" kentleşme ile Avrupa'nın sanayi ve sosyo-kültürel gelişmişliğine bağlı olan kentleşmelerin temeli ve nedenleri farklıdır. Örneğin yaklaşık aynı yüzölçümüne sahip Orta Kazakistan bölgesi (398.800 km) ile Almanya (357.000 km), aynı kentsel nüfus oranlarına sahip olmalarına rağmen, Almanya'daki yüksek kentleşme oranı, iktisadi kalkınma, sanayileşme ve yüksek nüfus potansiyel sonucu meydana gelmiş iken, Orta Kazakistan bölgesindeki hızlı kentleşmenin sebepleri olarak sert karasal iklim, kuraklık su kaynaklarının yetersizliği, çöllerin ve verimsiz toprakların geniş yer kaplaması gibi olumsuz fiziki faktörler gösterilebilir. İşte yukarıda saydığımız bu olumsuz doğal koşullar tarımsal faaliyetleri ve kırsal nüfusun geçimini kısıtlayarak, akarsu ve demiryolu boylarındaki maden ve sanayi kentlerinin nüfus çekim merkezi olmalarını tayin etmiştir. İşte bütün bu faktörlere bağlı olarak Kazakistan kentleşme açısından gelişmiş Avrupa ülkelerine değil Cezayir, Moğolistan ve Suudi Arabistan gibi çöllerin geniş yer

kapladığı ülkelere daha büyük benzerlik göstermektedir. 1936 yılında Kazakistan'da 8 eyalet ve nüfusu 10 000'den fazla olan toplam 37 kent mevcuttu. Oysa 1990 yılında Kazakistan'ın 19 eyaletinde 140 kent yer almaktadır. 1936 yılında nüfusu 100 000'i aşan ve büyük kentler olarak niteleyebileceğimiz kentlerin sayısı sadece ikidir (Karaganda ve Almatı), oysa 1990 yılında büyük kentlerin sayısı 20'yi aşmıştır.

Tablo 10: 1939-1989 döneminde Kazakistan'ın en büyük kentlerinin nüfus miktarları ve nüfus artış oranları

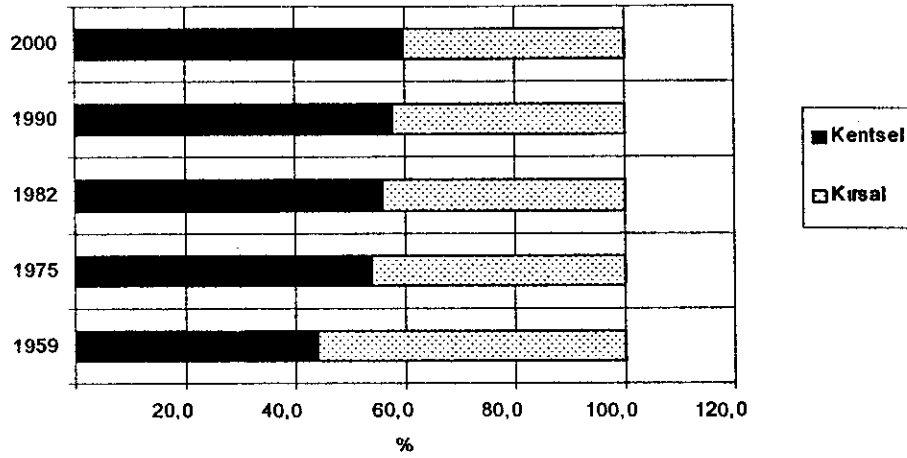
Table 10: Population amounts and population increase rates of largest cities of Kazakhstan between 1939-1989

Kentler	1939	1959	1939-1959		1989	1959-1989
	Nüfusu	Nüfusu	Toplam Nüfus	Artış Oranı (%)	Nüfusu	Toplam Nüfus
Karaganda	156.000	398.000	155,1		591.000	614.000
Çimkent	74.000	153.000	106,8		343.000	393.000
Petropavlovsk	92.000	131.000	42,4		215.000	233.000
Astana	32.000	101.000	215,6		248.000	277.000
Köstenay	34.000	86.000	152,9		179.000	224.000
Cambul	38.000	67.000	76,3		285.000	303.000
Pavlodar	29.000	90.000	210,3		296.000	331.000
Aktöbe	49.000	97.000	98,0		212.000	224.000
Kızıl-Orda	47.000	66.000	40,4		173.000	185.000
Öskemen	20.000	149.000	645,0		291.000	324.000
Atyrau	41.000	78.000	90,2		137.000	147.000
Almatı	222.000	455.000	105,0		1.001.000	1.046.000
Temir-Tav	5.000	54.000	980,0		220.000	242.000

Tablo 10'da 1959-2000 yılları arasındaki Kazakistan'da kentsel ve kırsal nüfusun miktar ve oran olarak değişimi gösterilmiştir. 1959 yılında 4 092 440 olan kentsel nüfus, % 57,4 artış ile 1990 yılında 9 614 000'e yükselmiştir. Aynı zaman süreci içinde kırsal nüfus % 26,4 artış ile 5 208 560'dan 7 077 000'e yükselmiştir. Kazakistan'da son 30-40 yıllık dönem içinde ülke kentsel nüfusunun toplam kırsal nüfustan iki misli daha yüksek bir hızla arttığını görmekteyiz. Ayrıca yapılan tahminlere göre 2002 yılı sonunda 18 milyon civarında nüfusa sahip olacak Kazakistan'da kentsel nüfus oranı % 60'a kadar yükselebileceği, kırsal nüfusun ise % 40'a kadar gerileyeceği öngörülmektedir.

Kazakistan'ın bir çok yöresinde madencilik ve sanayi gibi ekonomik faaliyetlerinin yoğunlaşması ile kent yerleşmelerinin yoğunlaşması arasında büyük bir paralellik vardır. Karaganda, Astana (Akmola), Temirtau ve Cambul yöreleri bunlara örnektir.

Karaganda eyaletinde zengin kömür yatakları; Mangışlak eyaletinde petrol ve doğal gaz üretimi, Doğu Kazakistan'da çıkarılan polimetaller, kurşun, çinko ve gümüş, kısacası madencilik faaliyetlerine bağlı olarak ülkede bir çok maden ve sanayi kasabası kurulmuştur. Örneğin, Karaganda kömür havzası ve çevre-

Şekil 10: 1959-2000 yılları arasında Kazakistan'da kentsel ve kırsal nüfusun oransal değişimi

Figure 10: Proportional change of urban and rural population in Kazakhstan between 1959-2000

sinde dokuz kent ; maden bakımından zengin olan Altay dağlarının güneybatı kesimlerinde toplam sekiz kent yer almaktadır. Ulutau dağları ile Balkaş gölü arasında yer alan Cezgazgan, Nikolskiy ve Balkaş kentleri dünyanın ikinci en büyük bakır havzasının işletilmesine bağlı olarak gelişmiş maden ve sanayi merkezleridir.

Kazakistan ve Batı Sibirya BDT'nin en önemli hububat sahalarından biridir. Kuzey Kazakistan'da eriyen karlar, ilk bahar-yaz yağışları ile verimli çernozyem ve kestane renkli toprakları özellikle yazlık buğday ekimine imkan vermiştir. Güney Kazakistan'da ise pamuk, pirinç, şeker pancarı, tütün ve üzüm üretimine önem verilmesi ile tahıl üretimi ikinci planda kalmıştır. Kuzey Kazakistan hala ülkenin ve BDT'nin en önemli buğday ve tahıl üretim sahasıdır. Bir küçük ziraat kasabasının hızla kentleşerek modern ve büyük bir şehir yerleşmesine dönüşmesine örnek olarak Astana'yı gösterebiliriz. İkinci Dünya savaşından sonra nüfusu 50 000'i aşmayan kasaba görünümündeki Astana (Akmola-Tselinograd) 1954 yılında kullanılmayan bakır step topraklarının "Tselina" adı verilen verimli tarlalara dönüştürülmesi ile hızlı bir nüfus artış sürecine girmiştir. Örneğin 1939-1959 döneminde kentsel nüfusun artış oranı % 214 olmuştur. Bugün Astana ıslah edilmiş geniş tarım sahalarının merkezinde, Güney Sibirya ve Trans-Kazakistan demiryollarının kesiştiği noktada yer alan ve nüfusu 300 000'e yaklaşan büyük tarım, maden ve sanayi merkezi durumdadır. Ayrıca Astana genç Kazakistan cumhuriyetinin yeni başkentidir. 1939-1989 döneminde nüfusunu 9 kat arttıran Astana'daki hızlı kentleşmenin başlıca nedeni Rus ve Ukraynalı göçmenlerin Sovyet politikaları sonucunda istihdam edilmek üzere bölgeye yerleşti-

rilmeleridir.

Tablo 10'u incelediğimizde 1939-1959 devresinde Kazakistan'da görülen en hızlı büyüme ve en yüksek nüfus artışı Temir-Tav (Temirtau) , Öskemen (Üst-Kamenogorsk) , Pavlodar ve Astana (Tselinograd) kentlerinde görülmektedir. Özellikle 1954 yılından sonra bakir steplerin işlenerek tarıma açılması ile Avrupalı ve Slav göçmenlerin Kazakistan'ı adeta istila etmesi ile hem ülke kentlerinin etnik yapısında Kazak nüfusu aleyhine önemli değişimler gözlenmiş, hem de bu kentlerin nüfus miktarında hızlı bir artış kaydedilmiştir. Örneğin 1939 yılında büyük bir köy görünümünde olan Temir-Tav'un nüfusu sadece 5 000 iken 20 yıl gibi kısa bir zaman süreci içinde yaklaşık 11 katı artarak, 1959'da 54 000'e, 1989'a ise 242 000'e ulaşmıştır. Bu hızlı kentsel nüfus artışı ile Temirtau sadece Kazakistan'ın değil tüm Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde, nüfus artışı en yüksek olan kent unvanını almıştır. Karaganda'nın 30 km. kuzeybatısında yer alan Temir-Tav'un İrtiş-Karaganda sulama kanalı; Samarkand barajı ve Karaganda kömür havzasına yakınlığı bu yerleşmenin hızla gelişen bir sanayi kenti olmasını tayin etmiştir. Gıda, metalurji ve demir-çelik, sanayinin gelişmiş olduğu Temirtau bugün Kazakistan'ın dokuzuncu büyük kentidir.

Tablo 10'a baktığımızda 1959-1989 devresinde Cambul (Jambul) kentinin en yüksek nüfus artışı gösterdiğini görmekteyiz (% 352). Bunun başlıca nedeni de fosfat yatakları ile kimya sanayine bağlı olarak gelişmiş olan kentin Sovyet döneminde Cambul-Karatau mekansal-üretim kompleksinin merkezi olmasıdır. Türkistan-Sibirya demiryolu ile Talas nehri üzerinde yer alan Cambul kenti bugün 300 000'i aşan nüfusu ile Kazakistan'ın nüfus bakımından yedinci en büyük kentidir. 1939-1989 yılları arasındaki yarım asırlık devrede, Temir-Tav , Öskemen ve Pavlodar Kazakistan'ın en yüksek nüfus artışına sahip kentleri olduklarını görmekteyiz. (Tablo 10). Ayrıca bu üç kentin Kuzey Kazakistan'da yer almaları, etnik yapılarında da Rus nüfusunun çoğunlukta olması, hızlı fakat suni kentsel nüfus artışının ülke dışından gelen Slav göçmenlere dayandığını göstermektedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir II. Dünya Savaşı döneminde Sovyetlerin Avrupa topraklarından Batı Sibirya ve Kazakistan'a doğru kitlesel bir göç yaşanmıştır. Bu savaşta Rus siyasi ve askeri uzmanları savaş cephesine yakın bulunan endüstri merkezlerindeki fabrikaları, işçileri ve personeli ile birlikte büyük bir bölümünü Kazakistan ve Orta Asya'ya demiryolu ile taşımışlardır. Bu yeni gelen işçi ve personel ile birlikte binlerce Beyazrus, Ukraynalı ve Rus ailesi Kazakistan'a sığınmıştır ve büyük bir bölümü de eski yurtlarına (ülkelerine) dönmeyerek Kazakistan vatandaşı olarak ülke nüfusunun Slavlaşmasına neden olmuşlardır. Ayrıca İkinci Dünya savaşı esnasında ve sonrasında Kazakistan'a zorunlu göçe tabii tutulan binlerce Koreli, Alman, Polonyalı, Meshet Türkü ve Çeçen zorunlu göç ve yerleştirme sonucunda sadece Kazakistan'ın kentsel ve toplam nüfusunda artışa sebep olmamışlar, ülkenin etnik yapısının daha da çeşitlenmesine yol açmışlardır.

Orta Asya Türk cumhuriyetleri içerisinde en hızlı kentleşme oranı Kazakistan'da görülmektedir. 1926 yılında Kazakistan'da % 14,4 olan kentsel nüfus

Tablo 11: 1959-2002 döneminde Kazakistan'da kentsel ve kırsal nüfusun miktarı ve oranı*Table 11: Urban and rural population amount and rate in Kazakhstan between 1959-2002*

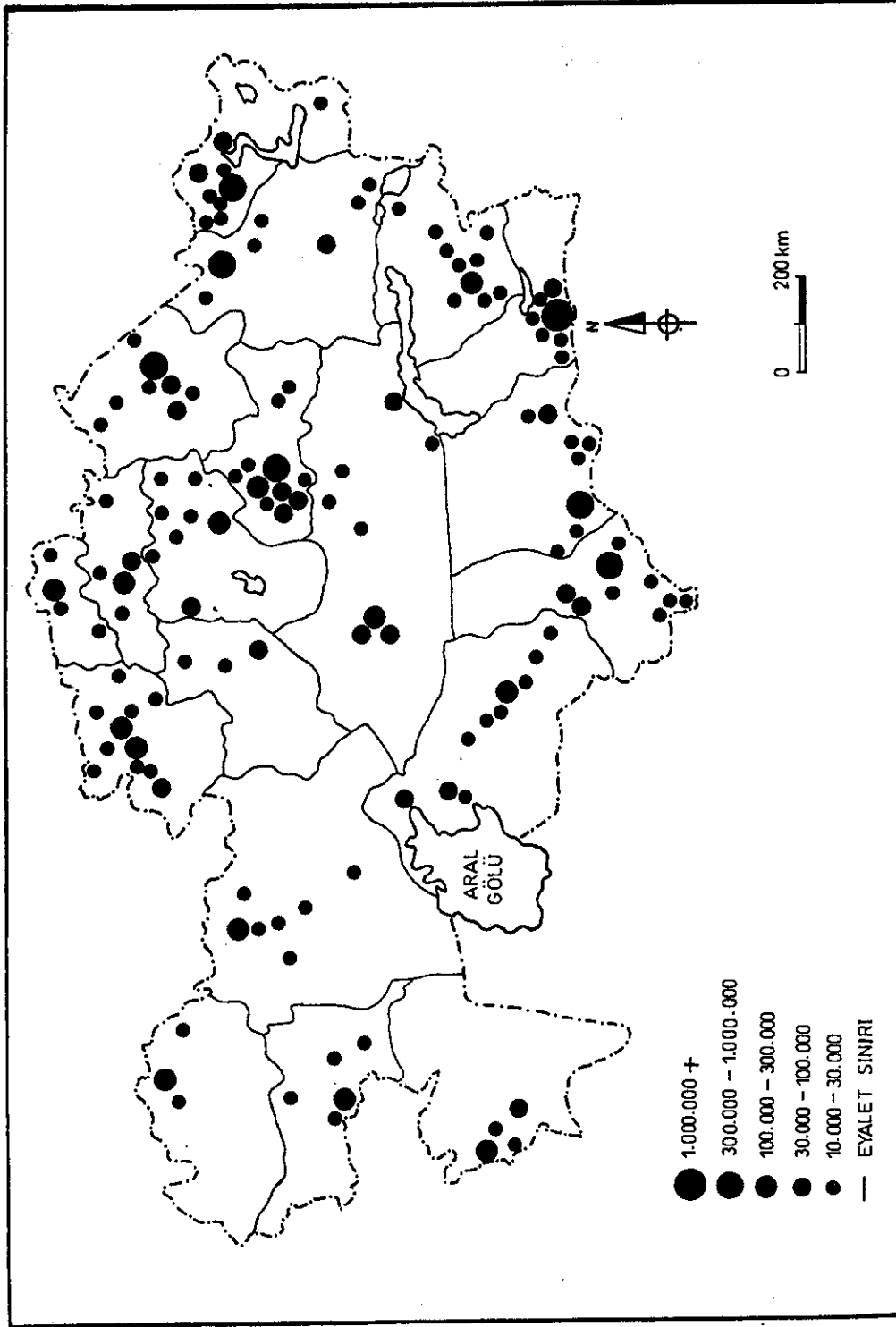
Yıllar	Toplam	Kentsel	Kentsel	Kırsal	Kırsal
	Kazakistan Nüfusu	Nüfus Miktarı	Nüfus Oranı (%)	Nüfus Miktarı	Nüfus Oranı (%)
1959	9.301.000	4.092.440	44,0	5.208.560	56,0
1975	14.337.000	7.706.000	53,7	6.631.000	46,3
1982	15.253.000	8.541.680	56,0	6.711.320	44,0
1990	16.691.000	9.614.000	57,6	7.077.000	42,4
2002(tahmini)	18.350.000	10.954.950	59,7	7.395.050	40,3

oranı, 1939 da % 27,7'ye; 1959'da % 44'e; 1975'de %53,7'ye ve 1990'da % 57,6'ya yükselmiştir. Fakat ülkedeki kentleşme Kazakların kırsal kesimden kentlere göçünden çok, yabancıların göçünü içerir. Bugün Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında kent nüfusunun, kır nüfusundan daha fazla olduğu tek ülke Kazakistan'dır. Oysa %62'lik kırsal nüfus oranı ile Kırgızistan en az kentleşmiş Orta Asya Türk cumhuriyetidir. Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir ki 1926-1939 ve 1939-1959 devresinde Sovyet cumhuriyetleri arasında Asya Türk devletleri en yüksek kentsel nüfus artış sıçraması göstermişlerdir. Örneğin, 1926-1939 devresinde kentsel nüfus artışı Rusya'da % 118,4, Beyaz Rusya'da %61,9, Gürcistan'da %79,5 iken aynı dönemde bu oran Kazakistan'da % 228,7, Türkmenistan'da %204 ve Kırgızistan'da %121,2 olarak gerçekleşmiştir.

Yeraltı ve enerji kaynakları; tarım, sanayi ve hayvancılık potansiyeli bakımından Rusya ve Ukrayna'dan sonra BDT'nin en zengin ve en perspektifli ülkesi olan Kazakistan'da özellikle 1940 – 1970 yılları arasında yeni şehir inşaatlarında; demiryolu ve barajların yapımında; maden yatakları, fabrikaların ve yeni ziraat sahalarının işletilmesinde istihdam edilmek üzere binlerce Rus, Beyazrus ve Ukraynalı aile, Sovyet komünist partisinin iktisadi, askeri ve siyasal stratejilerinin bir gereği olarak bu ülkeye yerleştirilmişlerdir. Bu nedenle bu dış göç akımı, hem bazı kentlerin (Temir-Tav, Öskemen, Pavlodar) anormal büyümesinin başlıca sebebi hem de ülkenin etnik bileşiminde Kazakların aleyhine bir gelişmenin öncüsü olmuştur.

Sonuç

Yüzölçümü bakımından dünyanın 9. en büyük ülkesi olan Kazakistan, tarih boyunca Çin, Uygur, Rus, Türk ve Moğol uygarlıkları arasında tampon bir coğrafyada yer almış ve özellikle son yüzyılda Slav milletlerinin Orta Asya'ya akın ve istilasını adeta bir dalgakıran gibi önlemiş ve göğüslemiştir. Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi diğer Türk cumhuriyetlerini Slav istilasından korumanın faturası, Kazakların % 42'lik nüfus oranı ile kendi vatanlarında azınlık durumuna düşmeleri ile ödenmiştir. Bu günkü yarı Müslüman-yarı Hristiyan ve yarı Türk- yarı Slav görünümü ile Kazakistan, etnik bileşim açısından heterojen

Şekil 11: Kazakistan'da kentlerin nüfus büyüklüğüne ve eyaletlere göre coğrafi dağılışı (1995)
 Figure 11: Geographical dispersion of cities per population size and states in Kazakhstan (1995)

bir ülke görünümündedir. Bu etnik ve kültürel çeşitlilik önümüzdeki yıllarda avantaj ya da dezavantaja yol açabilir. Fakat bu devletin geleceği ve istikrarı, Kazakistan topraklarını paylaşan farklı milletler arasındaki karşılıklı sevgi, saygı ve en önemlisi birlik ve beraberlikten geçmektedir.

On yıllık yeni ve genç bir Cumhuriyet olan Kazakistan elverişli sosyo-kültürel ve iktisadi alt yapısı; stratejik jeopolitik konumu; zengin tarım, maden ve enerji kaynakları sayesinde, eski sosyalist politikaları ve devletçi ekonomik anlayışını terk edip, serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlayabilecek; iktisadi kalkınmasını daha kolay gerçekleştirebilecek beşeri ve ekonomik zenginliklere sahiptir.

Ülkedeki politik ve ekonomik istikrarın sağlanmasında etnik farklılıklar, iç ve dış göçler, nüfus artışı, kentleşme, doğum ve ölüm oranları, ulusal milli bileşim gibi beşeri faktörlerin etkisi ve önemi çok büyüktür. Örneğin Haziran 1994 senesinde Cumhurbaşkanı Nazarbayev, bölücülük, milliyetçilik ve etnik baskıları aşan ortak KAZAKİSTANLILIK bilincine dayalı bir ulusal ideoloji yaratmanın yollarını aramak üzere aydınların, bilim adamlarının ve uzman görevlilerin katıldığı bir Cumhurbaşkanlığı Konseyi oluşturmuştur. Bunda amaç önümüzdeki yıllarda şekillenip, benimsenmesi gereken Kazakistanlılık kavramı, farklı kökenden gelen tüm etnik grupları ve milletleri "aynı vatan, aynı bayrak" potasında birleştirip, etnik bileşimi zengin, çok kültürlü, fakat tek uluslu, bilinçli, istekli, vatansever, güçlü ve kaynaşmış bir toplum yaratmaktır.

Kaynakça

- ARTAM, A., 1993 , Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri, Sabri Artam Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BAŞOL, K., 1994, Demografi, 4. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir.
- CAGNAT, R., JAN, M., 1992 , İmparatorluklar Beşiği, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- DANILOV, D. A., KİSTANOV V. V., LEDOVSKİ, S., İ., 1983 , Ekonomiçeskaya Geografiya SSSR, Vıyşaya Şkola, Moskva.
- DEVLET . N., 1989 , Çağdaş Dünyada Türk Toplulukları, Mar. Üniv. Yay. no: 475, İstanbul.
- DEVLET, N., 1993 , Çağdaş Türkiler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul.
- DÖNMEZ, Y., 1987 , Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, İst. Üniv. Ed. Fak. Yay., İstanbul
- JDANKO T. A., 1984, Straniy i Narodi, Sovetskiy Soyuz, İzdatelstvo Misl, Moskva.
- MİNKOV, M., 1999 , Demografiya, İzdatelstvo Albatros, Sofiya.
- MÜTERCİMLER, E., 1993 , 21. Yüzyıl Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- RİBAKOVSKİY, L. L., 1987 , Migratsiya Naseleniya, İzdatelstva Nauka, Moskva.

- SEMENİTSKOGO. A.S., 2000, Strany Mira, Entsiklopedičeskiy Spravočnik, Mirinda, İzdatelstvo Belorusskiy Dom Peçati, Minsk.
- SLAVEYKOV. P., YANKOV, R., 1997, Geografiya na Naseleniyeto i Selištata v Sveta, İzdatelstvo Faber, V.Tirnov.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1999, Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1998, Beşeri Coğrafya, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- ULUDAĞ, İ., 1992, Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo- Ekonomik Analizi ve Türkiye İle İlişkileri, TOBB Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, İ.,-SERİN, V., 1991, SSCB'deki Türk İlinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri, İTO Yayınları, İstanbul.
- USTİMENKO. D. P., UTEMAGAMBETOV. M. M., KARPEKOV. K. D., 1985, Fiziçeskaya Geografiya Kazahskoy SSR, İzdatelstvo Mektep, Almatı.
- VİNCENT, M., 1992, Sovyet Müslümanları, Pınar Yayınları, İstanbul.
- VTOROV, P. P., 1978, Biogeografiya na Kontinentite, Dırjavno İzdatelstvo Narodna Profeta, Sofiya.
- YARMUHAMMEDOV. Ş. M., 1987, Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Kazahskoy SSR, İzdatelstvo Mektep, Almatı.
- YİĞİT, A., 1996, Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası, TİSAV Yayınları: 2, Türk Dünyası Dizisi: 2, Elazığ.